34(497.6)''16''
27-789.32(497.6)
271.22(497.6)
Primljeno: 14. 7. 2025.
Prihvaćeno: 23. 3. 2026.
Izvorni znanstveni rad
https://doi.org/10.22586/pp.v45i70.556tk13

Mario Šain *

Sigurnost i sloboda: dinamika odnosa pravoslavaca i katolika u osmanskoj Bosni krajem 17. stoljeća

Rad predstavlja analizu dinamičnoga odnosa dviju kršćanskih denominacija u Bosni krajem 17. stoljeća, s osobitim osvrtom na koncepte slobode i sigurnosti. Privilegiji dodijeljeni bosanskim franjevcima, a posredno i katolicima u osmanskoj Bosni, okvirno su jamčili sigurnost te manjinske zajednice i njezinu vjersku autonomiju u odnosu na Pravoslavnu crkvu. Svaki napad Pravoslavne crkve na te privilegije bio je izravan udar na sigurnost zajednice i njezinih predstavnika, a posljedično i na slobodu vjerskoga identiteta i prakse. Ti se pojmovi problematiziraju kroz prizmu sudskih procesa između bosanskih franjevaca i Pećke patrijaršije, od kojih se posebno izdvaja slučaj iz srpnja 1692. godine. Riječ je o jednom od ključnih i dosad najbolje dokumentiranih sudskih sporova između navedenih strana, koji se bavi pitanjem jurisdikcije kao glavnim izvorištem njihovih sukoba, o čemu svjedoče izvori različitih provenijencija. Sada se on prvi put analizira iz šire perspektive i komparativnom analizom dokazuje valjanost pravnih argumenata jer su dostupni svi relevantni izvori koji govore o okolnostima, procesu i rezultatu. To uključuje osmanski izvorni sudski protokol, franjevačke zapise, berat patrijarha Kalinika iz 1691. te na kraju i službeni izvještaj koji se čuva u Povijesnom arhivu Kongregacije za širenje vjere u Rimu. Izvornik toga izvještaja donosi se premijerno u transkribiranoj verziji na kraju rada i predstavlja okosnicu studije. Rad je prilog povijesti istraživanja međuvjerskih odnosa pravoslavaca i katolika u Bosni krajem 17. stoljeća.

Ključne riječi: Propaganda (fide), patrijarh Kalinik, Pećka patrijaršija, bosanski franjevci, sudski proces, mula, Sarajevo

* Mario Šain, Wiesbaden, Savezna Republika Njemačka, E-mail adresa: mario.sain1993@gmail.com

Uvod

Raskid s ranonovovjekovnim društvenim i državnim tradicijama simbolički bi se mogao vezati uz napad francuskih revolucionara na Bastillu 14. srpnja 1789., događaj koji je potaknuo niz društvenih i političkih promjena. Nešto više od mjesec dana kasnije, Narodna ustavotvorna skupština francuskoga naroda proglasila je Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina, dokument koji je ponajviše utjecao na moderno shvaćanje ljudskih prava te koncepte slobode i sigurnosti. U 2. i 4. članku Deklaracije sloboda i sigurnost istaknute su kao temeljna i univerzalna prava svakoga čovjeka. Ostvarivanje tih prava bilo je uvjetovano političkom reprezentacijom te konceptom državnoga i narodnoga suvereniteta, što je faktički najavilo raskid sa starim političkim tradicijama.[1]

Tijekom 18. stoljeća mnogi intelektualci skloni prosvjetiteljskim idejama promišljali su o konceptima slobode i sigurnosti. Na osnovi teze o individualnim pravima građanina Montesquieu je tako došao do zaključka da su sigurnost i sloboda u svojoj biti isti pojmovi koji ne mogu biti međusobno isključivi. Pozivajući se na pravo državnoga suvereniteta, dalje objašnjava da su sigurnost i sloboda pojedinca mogući jedino u državi čiji suverenitet počiva na volji naroda. Tezu o istobitnosti slobode i sigurnosti Montesquieu je postavio u središnji dio agende za reformu kaznenoga prava, s čime su se složili i drugi intelektualci poput Cesarea Beccarije i Jeremyja Benthama. Drugi su pak, poput Michaela Madana i Williama Paleya, tvrdili da sloboda ovisi o društvenom uređenju i pravnom sustavu te da javna sigurnost ima prioritet pred njom zagovarajući tako pristup dominantan u predmodernim društvima.[2] Uz političku stabilnost, javna je sigurnost imala prednost pred individualnom u većini predmodernih europskih država, svakako u Habsburškoj Monarhiji i Osmanskom Carstvu.

Pri problematizaciji temeljnoga pojma slobode valja imati na umu njegovu višeslojnost, uzimajući u obzir kontekst u kojem se sloboda kao takva pojavljuje i razvija. U predmodernim društvima ona se razvijala u kontekstu opće sigurnosti (eng. *liberty*) kao stanje lišenosti od straha, odsutnost prijetnje, ali i kao sloboda mišljenja ili vjerovanja (eng. *freedom*). Takva promišljanja temeljila su se djelomično i na antičkim modelima tih pojmova. Pojam *libertas* u latinskim ispravama u pravilu znači političku slobodu, slobodu čovjeka ili odsutnost ropstva, no ne uvijek. Jozo Marević u svojem rječniku napominje da se *libertas* ponekad može prevoditi i kao sloboda govora. Sličan diskurs može se vidjeti kod Tacita (Tac. *Ann.* 13.49), koji, referirajući se na govore senatora, upotrebljava riječ

[1] *Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, 26 August 1789*, pristup ostvaren 5. 6. 2025., https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf.

[2] O odnosu sigurnosti i slobode u prosvjetiteljskoj političkoj misli vidi: Frederick Rosen, „Utilitarianism and the Reform of the Criminal Law", u: *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, ur. Mark Goldie i Robert Wokler (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 549-565.

libertas u značenju slobodnoga govora. Takva je upotreba ipak rjeđa te se *libertas* mnogo češće odnosi na političku slobodu i slobodu čovjeka. S druge strane, latinska riječ *securitas* označava fizičku sigurnost, ali i odsutnost briga, ili u filozofskom diskursu i slobodu duše i uma (Cic. *Off.* 1.69). Rijetko se pojavljuje i kao sloboda govora ili vjerovanja (Cic. *N.D.* 1.53). Naravno, u antičkim tekstovima pojavljuju se i mnoge druge riječi koje bi se mogle prevesti kao sigurnost, npr. *incolumitas* (Tac. *Ann.* 16.22).[3]

Iz navedenoga možemo vidjeti različitu upotrebu koncepata slobode i sigurnosti, njihovu slojevitost i isprepletenost. Ipak, ako gledamo latinsku terminologiju, *libertas* se pojavljuje najčešće kao politička sloboda pojedinca ili grupe u širem smislu, dok je riječ *securitas* u pravilu označavala fizičku sigurnost u širem shvaćanju. Kad habsburški car Leopold I. poziva kršćane pod osmanskom vlašću da mu se pridruže u borbi protiv Osmanlija 1690. godine, on zaziva sigurnost i slobodu: „Radite, stoga, za Boga, za svoju vjeru, spasenje i slobodu, za obnovu vaše sigurnosti, i pridite na našu stranu bez straha!"[4] U ovom slučaju sloboda (*libertas*) odnosi se na osobnu slobodu grupe u državnom poretku, a riječ sigurnost (*securitas*) podrazumijeva vojno-političku, pa u krajnjoj liniji i egzistencijalnu sigurnost. Sloboda vjeroispovijesti i individualna sigurnost manjinske vjerske zajednice u toj je konstelaciji uvjetovana javnom sigurnošću (*securitas publica*).

Postavljajući individualnu sigurnost i slobodu u centar političkoga uređenja, prosvjetiteljska misao napravila je otklon od ranonovovjekovne. Ona se u tome naslanja na dio antičke političke filozofije, osobito rimske. Ciceronov koncept idealne republike počiva na presumpciji da vlast mora proizlaziti iz naroda te su jedino u takvoj konstelaciji sigurnost i sloboda uopće moguće. „Zaista, ne postoji ništa slađe od toga!" rekao je Ciceron u svojem djelu *De re publica* (Cic. *Rep.* 1.47). Pored Cicerona kao pravnoga idealista, slične je probleme razmatrao i rimski povjesničar Salustije. On je pak kao moralni pesimist tvrdio da zakon bez moralno odgovornih upravitelja nema stvarnu vrijednost (na tom je tragu poslije bio i Montesquieu). Ipak, i Ciceron i Salustije bili su suglasni da se jedino vladavinom prava može realizirati sloboda i sigurnost, a da zakon mora biti iznad interesa

[3] Publius Cornelius Tacitus, *Annales*, knj. 13, poglavlje 49; knj. 16, poglavlje 22; Marcus Tullius Cicero, *De Officiis*, knj. 1, poglavlje 69; Marcus Tullius Cicero, *De Natura Deorum*, knj. 1, poglavlje 53. Tekstovi svih antičkih autora spomenutih ovdje dostupni su na Perseus Digital Library u slobodnom pristupu: https://www.perseus.tufts.edu (pristup ostvaren 20. 5. 2025.). Vidi više i u: Emma Rothschild, „What is Security?", u: *International Security*, ur. Barry Buzan i Lene Hansen (Los Angeles: SAGE Publications, 2007), 7-13; Jozo Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 1: A–L (Zagreb: Matica hrvatska, 2000), natuknica: *libertas, atis, f.* 1.

[4] Austrija – Austrijski državni arhiv, Beč – Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Staatenabteilungen – Außerdeutsche Staaten – Illyrico-Serbica 1, f. 40-41. *Agite igitur pro Deo, pro religione, pro salute, pro libertate, pro securitate vestra restauranda…* [sic]. Svi prijevodi u ovom radu moji su osim ako nije drugačije naznačeno.

pojedinca.[5] Ono u čemu se predrevolucionarna i postrevolucionarna politička misao razlikuju u ovom pitanju jest način ostvarivanja takve slobode. Prema načelima promoviranim tijekom Francuske revolucije, sloboda i sigurnost ostvarive su unutar koncepta državnoga suvereniteta i teritorijalnoga integriteta koji počiva na narodu. U kontekstu ranonovovjekovnih modela državnoga uređenja takav je pristup bio teško ostvariv, među ostalim zbog fluidnoga shvaćanja granica i državnoga teritorija. Osmanski se imperijalizam pored ostalih isticao po tome modelu, osobito prije 1699. godine. Osim u nekoliko kraćih epizoda, Osmansko Carstvo bilo je nakon Bečkoga rata uglavnom primorano postupno odustati od politike ekspanzionizma i prihvatiti europske ideje o granicama, suverenitetu i teritorijalnom integritetu.[6] To će kasnije i u Osmanskom Carstvu omogućiti razvoj društva na prosvjetiteljskim idejama, iako je njegov domet bio ograničen.

U takvim političkim konstelacijama, manjinske i neetablirane zajednice razvile su „specifičnu potrebu za sigurnošću", odnosno „potrebu za jasnim koncesijama" unutar pravnoga poretka. Ti su im zahtjevi bili omogućeni načelom privilegija, iako bi njihov položaj i dalje ostao relativno neizvjestan jer su se privilegijalna prava mogla povući ili modificirati. Visoke sultanske zapovijedi hatišerifi ili ahdname ovisile su tako o volji sultana kao vrhovnoga vjerskog i političkog autoriteta. Takvih slučajeva ima u zapadnom dijelu Europe, primjerice ukidanje Nanteskoga edikta 1685., kad je suspendirana vjerska sloboda protestantskim skupinama dana 1598. godine. U apsolutističkim državama sloboda i sigurnost vjerskih manjina ovisile su prije svega o volji vladara i političkim okolnostima, što je njihov pravni status činilo relativnim. Jedan od razloga bio je i taj što su manjine smatrane i izvorom sukoba, kao „poremećaj unutar idealnog poretka temeljenog na konformizmu".[7] Na tom je tragu i Ernst Wangermann, koji ističe da su vjerske manjine bile prijetnja habsburškom konfesionalnom uniformitetu tijekom 17. i 18. stoljeća.[8] Njegova se teorija pokazala ispravnom i može se potvrditi na primjeru položaja pravoslavne manjine u Monarhiji, ali i na drugima, među ostalim na statusu katolika u Engleskoj za vremena Elizabete I.

---

[5] Marcus Tullius Cicero, *De Republica*, knj. 1, poglavlje 47; Gaius Sallustius Crispus, *Bellum Catilinae*, ur. John T. Ramsey (Oxford: Oxford University Press, 2007), glave 51 i 53, 46-47; 49-50.

[6] Vidi više u: Maria Baramova, „Border Theories in Early Modern Europe", *European History Online (EGO)*, Institute of European History (IEG), Mainz (2010), pristup ostvaren 7. 11. 2024., https://www.iegego.eu/baramovam-2010-en.

[7] Vidi više u: Ulrich Niggemann, „Minderheiten und Sicherheit – Zur Einführung", u: *Sicherheit in der Frühen Neuzeit: Norm – Praxis – Repräsentation*, ur. Christoph Kampmann i Ulrich Niggemann (Köln: Böhlau Verlag, 2013), 541-542.

[8] Vidi više u: Ernst Wangermann, „Confessional Uniformity, Toleration, Freedom of Religion: An Issue for Enlightened Absolutism in the Eighteenth Century", u: *Diversity and Dissent: Negotiating Religious Difference in Central Europe, 1500-1800*, ur. Howard Louthan et al. (New York: Berghahn Books, 2011), 210-211.

No i u takvim okolnostima privilegiji su bili primarni jamac slobode i sigurnosti manjinskih zajednica, u pravnoj terminologiji definirani kao *ius particulare*, nasuprot konceptu *ius universale*.[9] Kao takvi, privilegiji su u interpretativnom smislu obuhvaćeni implikacijama pojma *libertas*, dok *ius universale* uključuje konceptualne aspekte koje implicira pojam *securitas*. U tom su smislu privilegiji kao posebno pravo bili uvjetovani klauzulama općega prava, najčešće lojalnošću državi i vladaru. U poznatoj ahdnami sultan Mehmed II. zajamčio je 1463. godine bosanskim franjevcima i katolicima određene vjerske slobode i sigurnost „dokle god mu oni budu služili i njegovoj se naredbi pokoravali".[10] I habsburški su vladari koristili sličnu klauzulu. U privilegijima iz kolovoza 1690. izdanim patrijarhu Arseniju III. Crnojeviću i pravoslavcima pod njegovom jurisdikcijom car Leopold I. istaknuo je da privilegijalna prava vrijede „u onoj mjeri i onoliko dugo koliko mu svi i svaki pojedinačno budu vjerni i odani".[11] Takva uvjetovana sloboda bila je uobičajena u ranonovovjekovnoj Europi i otvarala je prostor manipulaciji u vidu proizvoljnoga tumačenja odgovornosti. U modernoj političkoj misli napušta se ideja o kolektivnoj odgovornosti, a kazneni progon veže se uz pojedinca, režim ili političku grupaciju. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina propagirala je slobodu ograničenu samo štetom prema drugima, dok privilegiji postaju neprihvatljivi i diskriminatorni.

Privilegijalni status vjerskih manjina i njihova potreba za jasnim koncesijama unutar društvenoga poretka bili su jedan od pokretača procesa konfesionalizacije. Taj se proces, koji u Europi traje gotovo cijeli rani novi vijek, općenito definira kao oblikovanje i učvršćivanje vjerskih uvjerenja, praksi i institucionalnih granica u javnom i privatnom životu. Riječ je o kompleksnom fenomenu i periodu u kojem su vjera, politika i crkva činile međuovisan i neraskidiv entitet.[12] Fenomen se javlja i u Osmanskom Carstvu, a važan iskorak u njegovu istraživanju donio je zbornik *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th-18th Centuries* (2022.), s posebnim naglaskom na islamsku konfesionalizaciju (sunizaciju), analizirajući i fenomene pravoslavne i katoličke konfesionalizacije.

[9] Alan McCormack, *The Term „Privilege" – A Textual Study of its Meaning and Use in the 1983 Code of Canon Law* (Rome: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997), 74.

[10] Srećko Džaja, „Fojnička Ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike: Kontekstualizacija Ahdname bosanskih franjevaca", *Bosna Franciscana* 31 (2009): 111.

[11] Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka* (Beograd: SANU Posebna izdanja, 1950), 408-409.

[12] Vidi više u: Harm Klueting, *Das Konfessionelle Zeitalter: Europa zwischen Mittelalter und Moderne – Kirchengeschichte und Allgemeine Geschichte* (Berlin: Lit Verlag, 2007), 27; Vjeran Kursar, „Živjeti krstjanski pod turskim gospodstvom: Osmansko Carstvo u djelima bosanskih franjevaca", u: *Matija Divković i kultura pisane riječi II. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*, ur. Dolores Grmača et al. (Sarajevo; Zagreb: Tisak, 2007), 452.

Konfesionalizacija pravoslavnoga stanovništva u Osmanskom Carstvu značila je jačanje vjerskih autoriteta, a njezina je važna komponenta bila institucionalna suradnja između vjerske zajednice i države. Ona je imala svoju internu i eksternu dimenziju, pri čemu se potonja odlikovala pokušajem širenja crkvene jurisdikcije. Taj se proces morao odvijati u okvirima osmanskih zakona i privilegija Pravoslavne crkve, a povoljniji pravni status od katoličke zajednice uvelike ga je olakšavao. Pravoslavna konfesionalizacija razvila se kroz interakciju s osmanskom sunizacijom i kršćanskom reformacijom u zapadnoj Europi. Temeljila se ponajprije na institucionalnom kontinuitetu crkvene hijerarhije i jurisdikcije, javnoj vidljivosti vjerske prakse i klera te na osnaživanju konfesionalnoga zajedništva i identiteta, ostvarenima unutar okvira osmanskoga imperijalnog pluralizma.[13]

Konfesionalizacija katolika i pravoslavaca u Bosni tijekom 17. stoljeća imala je važan utjecaj na oblikovanje njihovih međusobnih odnosa. Pećka patrijaršija nastojala je uspostaviti svoj autoritet nad katolicima kao jedan od ključnih imperativa utvrđivanja vlastitih konfesionalnih granica. Katolici su se pak, preko franjevaca kao nositelja katoličke konfesionalizacije, suprotstavljali tim nastojanjima da bi očuvali slobodu i sigurnost svoje zajednice. Očuvanje vjerske autonomije pritom je podrazumijevalo jasno distanciranje od pravoslavnoga obreda.[14] Prema tome, fenomen konfesionalizacije bio je višedimenzionalan, s različitim izvorištima i razvojnim modelima.

Zajednički nazivnik katoličkoj i pravoslavnoj konfesionalizaciji bilo je očuvanje identiteta. Teorija sigurnosti ističe međuovisnost identiteta i egzistencije, polazeći od tvrdnje da zajednica neće preživjeti ako njezin identitet doživi takvu transformaciju da više nije sebi svojstvena.[15] Stoga je očuvanje vjerskoga identiteta bilo i egzistencijalno i sigurnosno pitanje zaštićeno primarno privilegijima, pa je njihovo narušavanje predstavljalo i sigurnosni rizik. Državne su vlasti prema takvim pitanjima u pravilu postupale oprezno, ipak dajući prednost općoj sigurnosti. Primjerice, strahujući za stabilnost regije i položaj katolika, Dvorsko ratno vijeće zabranilo je 1716. prisilno prevođenje pravoslavaca na uniju u Vojnoj krajini iako je bečki dvor aktivno zagovarao politiku konfesionalnoga uniformiteta.[16] S druge strane, ocijenivši da su iznude patrijarha Maksima nad bosanskim

[13] Yorgos Tzedopoulos, „Orthodox Martyrdom and Confessionalization in the Ottoman Empire", u: *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, ur. Tijana Krstić i Derin Terzioğlu (Piscataway; New Jersey: Gorgias Press, 2022), 345. U istom zborniku vidi: Eleni Gara, Ovidiu Olar, „Confession-Building and Authority: The Great Church and the Ottoman State in the First Half of the Seventeenth Century", 160-161.

[14] Vidi više u: Kursar, „Živjeti krstjanski pod turskim gospodstvom", 452-456.

[15] *If a society is no longer itself, it has not survived.* Ole Wæver, „Security Identities", *Journal of Common Market Studies* 34 (1996), br. 2: 109.

[16] Hrvatska – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb – Monumenta ecclesiae graeco-orientalis in Croatia et Slavonia collegit et digessit Radoslav Lopašić – A, fond XV-25, A 316.

franjevcima protuzakonite, osmanski je sud 1669. naredio njihov trenutni prekid da bi se spriječila šira pobuna jer je dio stanovništva već iskazao nezadovoljstvo.[17]

Konfesionalni odnosi i mehanizmi subordinacije

Pravoslavni i katolički puk u Osmanskom Carstvu imao je različit položaj u društvenoj hijerarhiji. Ono što im je zajedničko u prvom redu jest priznavanje islamske vlasti te plaćanje glavarine. Ipak, u tom kontekstu pravoslavna zajednica uživala je određenu institucionalnu prednost. Osmanska je vlast 1557. institucionalno obnovila Pećku patrijaršiju priznajući joj crkvenu cjelovitost i integritet. To je učvrstilo pravni autoritet patrijarha, kojemu su beratom priznavana prava i iz oblasti civilnoga sudstva, uglavnom po pitanju bračnoga prava i imovinsko-pravnih odnosa. Obnovom je Patrijaršija postala dio institucija osmanske države, zbog čega je profitirao i njezin politički status, iako je osmanski porezni sustav u osobi patrijarha prije svega vidio zakupca državnih prihoda, dočim je vjerska dimenzija Patrijaršije bila od sporednoga značenja.[18]

Druge skupine nemuslimana nisu imale tako razvijenu organizacijsku strukturu, nego su funkcionirale kao lokalne mikrozajednice (eng. *micro-communities*). Okolnosti koje su definirale njihov položaj ponajviše su ovisile o lokalnim i regionalnim političkim uvjetima, geografskom razmještaju te vjerskom i kulturnom identitetu.[19] Na sličnim principima stoji i organizacija katoličke zajednice u osmanskoj Bosni. Njihov pravno-politički status bio je okvirno određen ahdnamom iz 1463. godine, kad je sultan Mehmed II. dozvolio bosanskim franjevcima djelovanje, jamčeći zaštitu života i imetka. Ipak, Franjevačka provincija Bosna Srebrena nije bila priznata kao institucija u službi države.[20] Razlog je dakako činjenica da je duhovni centar katolika bio izvan granica Osmanskoga Carstva. U toj konstelaciji, koja će se zadržati sve do kraja osmanske vlasti u Bosni, Provincija će ponajviše ovisiti o sposobnosti vlastitoga svećenstva te pomoći koja je dolazila iz kršćanskih zemalja u vidu financijske ili diplomatske podrške. Nepriznat institucionalni status Katoličke crkve Pećka patrijaršija pokušavala je iskoristiti

[17] Radovan Samardžić, „Srpska pravoslavna crkva u XVI i XVII veku", u: *Istorija srpskog naroda*, knj. 3, t. 2: *Srbi pod tuđinskom vlašću 1537-1699*, ur. Radovan Samardžić (Beograd: Srpska književna zadruga, 1993), 98-99.

[18] Nebojša Šuletić, „Berat patrijarha Kalinika I", *Zbornik Matice srpske za istoriju* 83 (2011): 97.

[19] Vidi više u: Vjeran Kursar, „Non-Muslim Communal Divisions and Identities in the Early Modern Ottoman Balkans and the Millet System Theory", u: *Power and Influence in South-Eastern Europe 16-19th century*, ur. Maria Baramova et al. (Berlin: Lit Verlag, 2013), 97-103. Vidi i: Denise Klein, Stefan Rohdewald, „Religionskulturen – Strukturen, Praktiken, Diskurse", u: *Das osmanische Europa. Methoden und Perspektiven der Frühneuzeitforschung zu Südosteuropa*, ur. Andreas Helmedach et al. (Leipzig: Eudora-Verlag, 2014), 274-277.

[20] Džaja, „Fojnička Ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike", 111.

za proširenje svoje jurisdikcije, narušavajući njihove privilegije te ugrožavajući sigurnost i vjerski identitet.

Odnos tih dviju kršćanskih denominacija u osmanskoj Bosni može se gotovo kontinuirano pratiti u izvorima tijekom ranonovovjekovnoga perioda – od kraja 15. pa do kraja 18. stoljeća. Godine 1488. Visoka porta izdala je dva fermana: jedan specifično za Zvornički sandžak i jedan opći. U oba se zabranjuje patrijarsima i pravoslavnom svećenstvu nasrtati na fratre i uzimati davanja. U potonjem se izričito ističe da su patrijarsi od fratara i katolika iznuđivali pristojbe za vjenčanja, crkvena davanja i druge namete, što je suprotno „šerijatskim i kanunskim propisima", za što pravoslavci već imaju „šerijatske fetve i osude da je to zabranjeno".[21] Sličnih dokumenata do kraja 18. stoljeća postoji preko stotinu, no najveći se dio odnosi na period poslije obnove Patrijaršije. Tek nekoliko njih iz 16. stoljeća potječe iz doba prije obnove, i to jedan iz vremena Selima I. (1514.) te dva iz vremena Sulejmana Zakonodavca (1546. i 1556.).[22]

Utvrditi točan broj takvih dokumenata u 16. i 17. stoljeću bio bi vrlo minuciozan pothvat, ali jasno je da je taj broj pozamašan ili, kako veli Boškov, „upadljivo veliki". Taj podatak upućuje na zaključak da je Pećka patrijaršija nakon obnove ojačala svoju pravnu i političku poziciju, pa je bila spremna proširiti svoj autoritet na druge kršćanske zajednice unutar vlastitoga jurisdikcijskog prostora. Razdoblja nestabilnosti, poput ratnih sukoba ili krize vlasti, predstavljala su povoljnu platformu za protupravno iznuđivanje od bosanskih franjevaca i katolika. Takva praksa primijetila se već poslije same obnove Patrijaršije, a osobito prema kraju vlasti Sulejmana Zakonodavca, kad su sve izraženije borbe za nasljednika i aktivno spremanje na nove vojne pohode i ratove s Habsburgovcima. U tim su okolnostima predstavnici patrijarha Makarija I. 1564. godine na šerijatskom sudu u Sarajevu izjavili da „u svojim rukama imaju visoke naredbe polag kojih traže od Latina crkvene pristojbe, pristojbe za vjenčanja, i sve druge daće i pristojbe, kao što su i do sada primali". Franjevački predstavnici istaknuli su da takve tvrdnje nisu utemeljene te da nikad nisu bili obvezni davati bilo kakve pristojbe pravoslavnom svećenstvu, što su potkrijepili poveljama i drugim pravnim dokumentima. Tijekom postupka patrijarhovi predstavnici izjavili su da im slične tužbe nikad nisu bile uvažene, zbog čega im je sud na kraju zapovjedio da ih ubuduće više ne podnose.[23] Dokumenti iz Fojničke regeste pokazuju da je Patrijaršija, unatoč

[21] Josip Matasović, *Fojnička regesta* (Sremski Karlovci, 1927), 104-105, dokumenti 6 i 7. Isto tako vidi u: Vančo Boškov, „Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji (XV-XVII vek)", u: *Spomenik CXXXI – Odeljenje istorijskih nauka 7*, ur. Radovan Samardžić (Beograd: SANU, 1992), 8-9.

[22] Boškov navodi samo ferman iz 1556., Matasović kratko spominje onaj iz 1514., a Gavran jedino ferman iz 1546. Vidi više u: Boškov, „Turski dokumenti", 8; Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti: sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca* (Sarajevo; Zagreb: Svjetlo riječi, 2010), 54-55; Matasović, *Fojnička regesta*, 105.

[23] Matasović, *Fojnička regesta*, 109-110.

tim neuspjesima, i dalje ustrajavala u svojim zahtjevima. Pred kraj Sulejmanove vladavine izdana su dva fermana kojima se pravoslavnom svećenstvu zabranjuje ubiranje nameta od katolika i franjevaca te se potvrđuje njihova vjerska neovisnost. To konstantno sporenje oko crkvene jurisdikcije oblikovalo je odnose pravoslavne i katoličke zajednice te znatno utjecalo na efektivnost franjevačkih privilegija.

Jedan od istraživača koji se sustavno bavio ovom temom jest Vančo Boškov, koji misli da je glavni spor bilo pitanje crkvene jurisdikcije i davanja, dok su ostala pitanja (primjerice brak, gradnja i popravci crkava) bila sporedna. Stoga je legitimitet svih spornih pitanja počivao na statusu crkvene jurisdikcije. U tom smislu Boškov je istaknuo da postoji nekoliko dokumenata koji potvrđuju da su bosanski franjevci u određenom periodu donekle priznavali jurisdikciju pećkoga patrijarha. Jedan od takvih je ferman Murata IV. iz 1628. godine upućen begovima Hercegovačkoga i Kliškoga sandžaka. Prema interpretaciji Boškova, ferman bilježi kako su franjevci izjavili da ne puštaju u svoje samostane redovnike iz „ratnog područja i s one strane mora" bez suglasnosti patrijarha i mitropolita. Nije međutim jasno iz koje njegove odredbe Boškov iščitava takav zaključak jer se u cijelom tekstu ne spominju ni franjevci eksplicitno, ni katolici, ni latinski obred. Također navodi da je u popisu episkopija Pećke patrijaršije za period od 1640. do 1655. zapisana i „piskopija (*sic!*) đaura duhovnika latina u sandžaku Bosanskom, Kliškom i Hercegovačkom".[24]

U dokumentima sačuvanim u franjevačkim arhivima, kao i u onima objavljenima u Fojničkoj regesti, ne postoji nijedan podatak koji bi upućivao na to da su franjevci priznavali patrijarhovu jurisdikciju. Isti je slučaj i u fondovima *Bosna vol. 4 (1692 –1707)* i *Bosna vol. 5 (1708 – 1750)* Povijesnoga arhiva Kongregacije za širenje vjere. Naprotiv, brojni dokumenti svjedoče upravo suprotno, potvrđujući snažan animozitet između katoličkih i pravoslavnih crkvenih vlasti.[25] I veći dio sačuvanih osmanskih dokumenata potvrđuje takvo stanje stvari, osim u iznimnim slučajevima, o kojima će više riječi biti u nastavku.

Na sličnom je tragu i Radovan Samardžić, koji tvrdi da je u svoje vrijeme patrijarh Maksim (1655. – 1674.) financijski i politički stabilizirao Patrijaršiju, ali i „utvrdio" svoju jurisdikciju nad bosanskim franjevcima. No, ne potkrepljuje tu tvrdnju izravnim dokazima, osim da je takav odnos vidljiv i u kasnijim dokumentima, među kojima ističe tri berata: mitropolita Joanikija iz 1675., Simeona

[24] Boškov, „Turski dokumenti", 7-8. Originalni tekst i prijevod fermana na str. 40-41. Fraza „ratna područja" označava prostore izvan osmanske vlasti i odgovara terminu *dâr al-harb*.

[25] Jedan primjer je izvještaj Propagandi iz siječnja 1693. godine. Vidi: Vatikan – Povijesni arhiv Kongregacije za širenje vjere (dalje: APF) – Scritture riferite nei Congressi (dalje: SC) – fond Bosna, vol. 4 (1692 – 1707), f. 47.

Ljubibratića iz 1693. te patrijarha Arsenija IV. Jovanovića iz 1731. godine.[26] Ipak, svi ti dokumenti bili su u suprotnosti s ahdnamom iz 1463., a izvori impliciraju da su okolnosti njihova donošenja bile sumnjive. Primjer tomu bio bi ferman iz 1675., kojim je patrijarh Arsenije III. nezakonito izrabljivao franjevce i otimao im novac. Marin Caboga, dubrovački diplomat, pisao je te godine Propagandi kako su pravoslavni patrijarsi i mitropoliti otimali od franjevaca po 15.000 dukata godišnje. Nakon Cabogina upozorenja o tim događajima Mehmed IV. izdao je obavještenje da je patrijarh Arsenije taj ferman dobio na prevaru i nezakonito izrabljivao franjevce.[27] Nametanje crkvene jurisdikcije i iznuđivanje novca narušavalo je franjevačke privilegije koji su jamčili njihovu slobodu i sigurnost. Pravni legalitet dokumenata poput fermana iz 1675. diskutabilan je jer su okolnosti njihova nastanka često nezakonite, što dovodi u pitanje i valjanost odredbi koje su sadržavali. Neki franjevački historiografi, među kojima i Ignacije Gavran, isticali su da su kupovina moći, politički utjecaj i korupcija na najvišim instancama bili glavna sredstva pravoslavnoga klera za stjecanje zakona koji bi im omogućili nametanje jurisdikcije i ubiranje novca od katolika. Izvori pak sugeriraju da je glavni razlog za takve postupke bio financijski. Pored ostaloga, morali su osigurati sredstva potrebna za pokriće svih izdataka koje je od njih zahtijevala osmanska uprava. Spomenuti berat iz 1731. po tom je pitanju vrlo direktan.

Osmanski fiskalni sustav terminom „crkvena mukata" označavao je godišnji prihod od crkvenih davanja, čiji je zakupac bio pećki patrijarh, ali tek nakon što bi platio zakupninu i nakon što bi mu bio izdan berat o imenovanju na položaj zakupca državnoga poreza. Štoviše, patrijarh je bio obvezan platiti i „peškeš", odnosno pristojbu za izdavanje berata. I godišnja zakupnina crkvene mukate, kao i peškeš, u pravilu su bili određeni te je njihov iznos do 1691. godine bio po 100.000 akči. Po primitku berata i ispunjenju svojih obveza patrijarh je stjecao pravo ubiranja novčanih davanja od pravoslavnih kršćana koji su mu bili podložni, odnosno koji su živjeli na području njegove jurisdikcije. U spomenutom beratu iz 1731. navodi se da je patrijarh dužan „da u ime mahtua daje svake godine po 70.000 akči i 100.000 akči, kao dar za berat…u gotovom novcu".[28] Iz toga proizlazi da su patrijarhove obveze prema državnoj blagajni bile znatne, što objašnjava potrebu za osiguravanjem većih novčanih sredstava, odnosno za ubiranjem davanja od što šireg kruga vjernika. Osim toga, i druge djelatnosti pravoslavnoga klera zahtijevale su znatna financijska sredstva, primjerice gradnja i obnove crkava i

[26] Samardžić, „Srpska pravoslavna crkva u XVI i XVII veku", 94-95. Vidi više i u: Boškov, „Turski dokumenti", 10.

[27] Mijo Vjenceslav Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka*, sv. II: *Provincija (1517-1699)* (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1888), 144; Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, 54-55.

[28] Šuletić, „Berat patrijarha Kalinika I", 97-98. Tekst fermana Mahmuda I. iz 1731. godine vidi u: „Ferman sultana Mahmuda, sina sultana Mustafe-hana, srbskom patriarhu Arseniju, od godine turske 1143, a posle Hrista 1731", *Glasnik Društva srbske slovesnosti* 11 (1859): 181-186.

samostana. To je dodatno pridonosilo rastu fiskalnih potraživanja i pojačanom pritisku na katoličko stanovništvo koje je živjelo na području pod upravom Pećke patrijaršije da plaća poreze patrijarhu.[29]

Unatoč svemu, osmanski zakoni kojima se franjevce obvezuje plaćati davanja Pravoslavnoj crkvi iznimni su i rijetki. Osim upitnih okolnosti njihova nastanka, povremeno se problematiziralo i pitanje pravne važnosti takvih akata. Na jednom sudskom procesu 1760. pokrenulo se to pitanje, pa je tako prema riječima ljetopisca fra Bone Benića kadija presudio da „patrika i metropolić nemaju nikakva prava nad fratrima ili nad svjetovnjacima rimokatolicima" te da ne smiju od katolika tražiti nikakva davanja „niti bilo čega drugog, jer ferman ne može biti iznad hatišerifa", misleći pritom na ahdnamu iz 1463. godine. Razliku Benić vidi u tome što se „ferman izdaje na molbu, a hatišerif na vlastitu pobudu", implicirajući mogućnost manipulacije pri izdavanju fermana.[30]

Ferman je imperijalna zapovijed ili naredba opće obvezujuće pravne snage, izdana u ime sultana. Poput bujruntije (administrativne instrukcije) i berata (povelje kojom se dodjeljuje položaj pojedincu ili potvrđuje pravo instituciji), ferman se izdavao na molbu (*arzuhal*). Benić u prvom redu ističe da su takvi dokumenti manje vrijedni od onih koje je sultan samoinicijativno naredio izdati. Zbog toga fojničku ahdnamu Benić naziva „hatišerifom" (*hatt-i şerif*), što je njegova osobna interpretacija da bi joj pripisao uzvišenije značenje. Pritom posredno sugerira da se kroz unilateralno podnošenje arzuhala otvarao prostor za manipulaciju, primjerice pogrešno informiranje zakonodavca ili mogućnost korupcije. Termin *hatt-i şerif* mogao bi se prevesti kao „časna" ili „uzvišena" naredba, za razliku od ahdname, koja se obično prevodi kao „garantna povelja" ili „jamstveno pismo". *Hatt-i şerif* ili *hatt-i humâyûn* bili su osobni sultanovi akti, ponekad u formi općenormativnoga akta (primjerice Hatt-i şerif od Gülhane iz 1839. godine), a najčešće kao odobrenje podnesenoga zahtjeva upisano direktno na arzuhal. Te bilješke odobrenja ponekad je upisivao i sam sultan, pa se iz toga izvlači atribut „časna" naredba. Ahdnama se pak unilateralno izdavala po pitanjima privilegija nemuslimanskim zajednicama, ali i u svrhu reguliranja trgovine, izdavanja dozvola i slično, dakle kao ugovorni akt i neposredni izraz sultanove volje trajne vrijednosti uz periodično potvrđivanje ili obnavljanje. U tom smislu Benićevo nazivanje hatišerifom može se smatrati razumljivim. Međutim, ne postoji formalna pravna klasifikacija sultanovih zapovijedi ili državnih akata prema kojoj

[29] Primjerice, patrijarh Arsenije IV. dosta je ulagao u obnovu i gradnju pravoslavnih crkava, što je zahtijevalo velike izdatke. Ćerimović ga naziva jednim od „najvećih i najpoznatijih" graditelja u povijesti Karlovačke mitropolije. Velimir Lj. Ćerimović, „Tradicionalni koncept pravoslavne crkvene porte u Karlovačkoj mitropoliji", u: *Tri veka Karlovačke mitropolije 1713-2013*, ur. Dejan Mikavica i Drago Njegovan (Novi Sad: Eparhija sremska SPC, 2014), 536-537.

[30] Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, ur. Ignacije Gavran (Sarajevo; Zagreb: Synopsis, 2003), 214. Cijela parnica od 207. do 214. stranice.

bi se moglo pouzdano utvrditi koja naredba ima veću važnost. Iako dobro upoznat s funkcioniranjem osmanskoga pravnog sustava zbog položaja na kojima je služio, Benić nije bio pravni stručnjak. On svoje opservacije ne temelji na normama osmanskoga prava, nego djeluje kao katolički apologet, braneći poziciju svoje strane u odnosima s Pravoslavnom crkvom. Njegova tvrdnja da je ahdnama pravno važnija od bilo kojega fermana nije točna sa stajališta diplomatike i pravne teorije. Ipak, u praksi se pokazalo da je ahdnama zaista imala veću pravnu snagu od fermana ili berata. Većina tužbi Pravoslavne crkve protiv franjevaca na osmanskim je sudovima odbijena uz obrazloženje da ferman ne može kršiti privilegije zajamčene ahdnamom. Jedna od takvih je i spomenuta odluka šerijatskoga suda u Sarajevu iz srpnja 1692.[31]

Slab pravni temelj za podvrgavanje katolika, uz činjenicu da su osmanski državni službenici u takvim sporovima često iznuđivali novac od obje strane u zamjenu za povoljan ishod, otvara pitanje zašto je pravoslavno svećenstvo uopće ustrajavalo u takvim namjerama. Odgovor se vjerojatno krije u tome što su ti pokušaji nerijetko rezultirali uspješnim iznuđivanjem novca od katolika, kako pokazuje izvještaj dragomana Marina Caboge iz 1675. godine. Iz toga slučaja, ali i svih sličnih, može se zaključiti kako je Pravoslavna crkva pokušavala ozakoniti svoje ilegalne postupke. Takvi postupci primjetni su i za vremena patrijarha Maksima (1655. – 1674.), što se može pratiti u osmanskim i franjevačkim izvorima. Osobito se ističu slučajevi iz 1661. i 1669., o čemu je pisanjem ponajprije dubrovačkih diplomata bila redovno obavještavana i Sveta Stolica. Čini se da su osmanske vlasti neko vrijeme tolerirale Maksimove bespravne radnje, no kad su uvidjele njihove razmjere i potencijalnu prijetnju sigurnosti u Bosni, sud je stao u zaštitu katoličkih privilegija.[32]

U praksi, spremnost Visoke porte da zaštiti privilegije katolika i bosanskih franjevaca nije značila puno. Na terenu su se njezine odredbe obično tumačile proizvoljno, zbog čega se pritisak Pravoslavne crkve na katolike u osmanskoj Bosni nastavio. O tome nam svjedoči izvještaj biskupa Nikole Olovčića iz 1672., ali i

[31] Vidi više u: Srećko Džaja, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971), 22, 25-26. Vidi i: Azra Gadžo Kasumović, „Diplomatički dokumenti: arzuhali, mahzari, arzovi, ilami i sahha-bujruldije – molbe, žalbe, kolektivne predstavke, prijedlozi, izvještaji i sahha-bujruldije", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 17 (2010), br. 31: 13-18. Širu analizu ovih pojmova u kontekstu osmanske diplomacije vidi u: Jan Reychman, Ananiasz Zajączkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics*, prev. Andrew S. Ehrenkreutz, ur. Tibor Halasi-Kun (Paris: Mouton, 1968).

[32] Vidi više u: Samardžić, „Srpska pravoslavna crkva u XVI i XVII veku", 97-100. Pobune zbog izvanrednih nameta, koje su narušavale sigurnost i stabilnost u Bosni, nisu bile rijetke te su se sporadično javljale u teškim društvenim i političkim okolnostima. Takve prijetnje sigurnosti osmanske su vlasti u pravilu shvaćale vrlo ozbiljno, a Skarić ističe slučaj iz 1635. godine. Vidi više u: Vladislav Skarić, *Izabrana djela*, knj. I: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1985), 104-105.

dubrovačkoga diplomata Matije Gundulića iz 1674. za „kraljevinu Bosnu, Srbiju i Bugarsku" te za „Vojvodstvo od Svetog Save, ili kako se drukčije kaže Hercegovina". Iako se veći dio izvještaja odnosi na opću političku situaciju i položaj kršćana, Gundulić ipak djelomično izvještava i o međusobnom odnosu katolika i pravoslavaca. Tako kaže da su ostaci kršćana u tim zemljama pod osmanskom upravom „uglavnom grčkog obreda", osobito u istočnim dijelovima Osmanskoga Carstva. Navodi da pravoslavci imaju „veliku odbojnost" prema katolicima, ali da „taj svoj zločesti talent" nemaju priliku često pokazivati zbog malobrojnosti katolika u odnosu na pravoslavce. No u Bosni kao najzapadnijoj regiji osmanske države postoji „mnoštvo vjernika našeg obreda, i svi su katolici", kaže Gundulić te njihovu opstojnost pripisuje revnom djelovanju franjevaca.[33]

Gundulić je kao diplomat sigurno bio dobro upućen u prilike kršćanskih zajednica unutar Osmanskoga Carstva. U svojem izvještaju implicira da konfesionalna konkurencija među manjinskim zajednicama često vodi u sukobe i biva intenzivnija u krajevima gdje je jedna zajednica zbog svoje brojnosti i aktivnosti posebno vidljiva. Početkom 18. stoljeća slična je dinamika vidljiva i u Carigradu, gdje je 1702. godine, zbog rastućega uspjeha katoličkih misija, po nalogu šejh-ul-islama Mehmeda Feyzullaha efendije na čelo Armenske crkve postavljen patrijarh Avetik. Njegovo protukatoličko djelovanje potaknulo je sukobe između katolika i pripadnika Armenske crkve, produbilo podjele te dovelo do političko-gospodarskoga nadmetanja za kontrolu nad Patrijarhatom.[34] Taj i drugi slični slučajevi pokazuju kako konfesionalna konkurencija između dviju kršćanskih zajednica ne proizlazi nužno iz razlika u brojnosti, nego je snažno uvjetovana aktualnim političkim prilikama i institucionalnim pozicijama pojedinih zajednica. Prema tome, Gundulićeva tvrdnja može se okvalificirati kao reprezentativni primjer odnosa dviju kršćanskih zajednica unutar osmanske države, ali samo uz pažljivu kontekstualizaciju političkoga i institucionalnoga okvira. Krajem 17. stoljeća, kako su političke prilike u Bosanskom ejaletu postajale sve nestabilnije, takva situacija pogodovala je jačanju pritiska Pravoslavne crkve na katoličku zajednicu, što je rezultiralo nastavkom napetosti i ograničavanjem njezinih privilegija.

[33] *Il Regno di Bosna ch'è parte la più occidentale dell' altre di questo tratto è pieno di fedeli del nostro rito e sono tutti Cattolici, frutto antico delle predicationi de' Padri di Sant Francesco Minori osservanti…* Vidi u: Matasović, *Fojnička regesta*, 172-173; Samardžić, „Srpska pravoslavna crkva u XVI i XVII veku", 100.

[34] Vidi više u: Cesare Santus, „Sheikh ül-islam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik: A Case of Entangled Confessional Disciplining?", u: *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th – 18th Centuries*, ur. Tijana Krstić i Derin Terzioğlu (Piscataway; New Jersey: Gorgias Press, 2022), 239-241.

Slučaj iz srpnja 1692. godine

Nakon odlaska patrijarha Arsenija III. Crnojevića na habsburšku stranu, osmanska administracija postavila je Kalinika I. za novoga patrijarha u Peći u travnju 1691. godine. Preciznije, 14. travnja platio je umanjeni odsjek od 70.000 akči za berat, što je njegovo imenovanje učinilo službenim, i otada se može smatrati da je došao na čelo srpske Crkve. Patrijarh Kalinik došao je u Sarajevo 10. srpnja 1692. da bi i sudskim putem podvrgnuo franjevce i katolike svojoj jurisdikciji, što najbolje opisuje izvještaj upućen Propagandi.[35] Autor je ostao nepotpisan i bez precizne datacije, osim naznake da je riječ o izvještaju o slučaju iz srpnja „tekuće 1692. godine", no najvjerojatnije ga je sastavio Filip Brnjaković.[36] Okosnica analize koja slijedi u nastavku bit će taj izvještaj jer donosi najviše informacija o kontekstu u kojem se događao cijeli proces. Osim toga izvještaja, postoji i hudžet (*hüccet*), protokolarni dokument koji je izdao šerijatski sud u Sarajevu, a sačuvan je u arhivu Franjevačkoga samostana u Fojnici. Njega je u latinskoj transkripciji i u prijevodu objavio Vančo Boškov, dok ga je Matasović u *Fojničkoj regesti* samo kratko, ali i pogrešno, zabilježio kao ferman. U svojem *Ljetopisu* slučaj bilježi i fra Nikola Lašvanin, i to u epskom izričaju fra Stjepana Margitića, premda ga pogrešno smješta u 1697. godinu.[37] U Propagandinu arhivu, u fondu *Bosna*

[35] Tekst izvještaja upućenog Propagandi u Rimu o tom sudskom procesu nalazi se pod signaturom: APF-SC-Bosna, vol. 4, f. 466-469. Izvještaj Propagandi jedini donosi točan datum patrijarhova dolaska, a on se i kronološki podudara sa sudskim protokolom. Radmila Tričković (prema Jovanu Tomiću) tek potvrđuje boravak u Sarajevu početkom i tijekom srpnja 1692., dok Batinić neodređeno smješta dolazak u proljeće iste godine. Vidi više u: Radmila Tričković, „Srpski patrijarh Kalinik I. Druga obnova Pećke patrijaršije", *Istorijski časopis* 39 (1992): 94; Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, 172.

[36] Filip je bio poznati sarajevski trgovac iz obitelji Brnjaković i istaknuti zagovornik franjevaca. U trenutku pisanja izvještaja nalazio se u Dubrovniku, tada glavnom komunikacijskom kanalu bosanskih franjevaca sa Svetom Stolicom. Osmanske su vlasti franjevcima branile iznošenje knjiga i drugih pisanih dokumenata izvan granica Carstva, što potvrđuju dokumenti Propagande iz siječnja 1693. i kolovoza 1695., zbog čega se komunikacija sa Svetom Stolicom odvijala posredstvom Dubrovnika. Dokument iz 1695. dodatno svjedoči o trajnom strahu franjevaca te kao upozoravajući primjer navodi pogubljenje Franje Milića, šurjaka Filipa Brnjakovića. Na Brnjakovićevo autorstvo izvještaja osobito upućuje pismo koje je iz Dubrovnika 10. kolovoza 1692. uputio Propagandi, a u kojem sažeto iznosi rezultate sudskoga procesa. Izvještaj je najvjerojatnije bio njegov prilog, što objašnjava nedatiranost i izostanak potpisa. Premještanje unutar fonda vjerojatno je uzrokovalo današnji položaj izvještaja na fol. 466-469, dok se pismo iz kolovoza nalazi na fol. 29-30 unutar kronološki uređene građe. APF-SC-Bosna, vol. 4, f. 53 i 182.

[37] Batinić tvrdi isto govoreći da je o tom slučaju iz 1697. godine Margitić napisao i pjesmu, s čim se slaže i Jelenić. No, treba imati na umu činjenicu da je Lašvanin dobar dio svojega *Ljetopisa* temeljio na pisanjima Margitića (ili potpuno preuzeo), pa je tako vjerojatno i na ovome mjestu. Margitić je bio na procesu u srpnju 1692., što potvrđuje i hudžet. O onom iz 1697. nema posebnih podataka ni u ljetopisima ni u arhivu Propagande. O njemu je Svetu Stolicu tek kratko obavijestio Filip Brnjaković, ističući da su tim novim nasrtajem franjevci oštećeni za 3.000 reala, i ne spominje druge posebne detalje. Stoga je najvjerojatnije da je Margitić napisao pjesmu o slučaju iz 1692., što se može zaključiti i po detaljima. Npr., Margitić pjeva o potpori lokalnih židova i muslimana, o čemu svjedoče i tekst

vol. 4 (1692 – 1707), spomen tih događaja nalazi se u barem desetak međusobno kronološki povezanih dokumenata iz raznih izvora, što upućuje na mogućnost da se slični zapisi nalaze i u drugoj arhivskoj građi. I u ovom opsegu riječ je o najpotpunije dokumentiranom sudskom procesu između pravoslavnoga patrijarha i bosanskih franjevaca. Komparativna analiza izvještaja, sudskih spisa i berata patrijarha Kalinika omogućuje preciznu rekonstrukciju okolnosti samoga procesa jer se ti izvori, s obzirom na njihovu provenijenciju i svrhu, međusobno dopunjavaju.

Izvještaj iz Propagandina arhiva u Rimu odmah na početku ističe neprijateljski odnos katolika i pravoslavaca u Bosni, pripisujući to konstantnom pritisku pravoslavnih klerika na katolički puk i franjevce. Navodi da je od samoga početka osmanske vlasti na tom prostoru „latinski obred ostao odvojen od grčkog", ali da to Pravoslavnu crkvu nije sprječavalo u njihovoj namjeri da si podrede katolike. Potonji su, kako izvještaj veli, „ulagali golem novac kako bi se otarasili ovih zlih nasrtaja i ostali slobodni u svom crkvenom djelovanju", apostrofirajući važnost slobodnoga ispovijedanja vjere. Kad je novi patrijarh Kalinik postavljen na čelo Pećke patrijaršije, obnovljeni su i stari zahtjevi Pravoslavne crkve.[38]

Taj trošak koji je zapao patrijarha u financijski i politički vrlo nezavidnoj situaciji bio je jedan od glavnih razloga za intenzivniji pritisak na katoličko stanovništvo. U prilog mu je išlo i trenutno stanje katolika, a Propagandin izvještaj ističe njih nekoliko. Prije svega, ratne su prilike „znatno oslabile katolički puk", što zbog raseljavanja stanovništva, što zbog iznude, progonstva, gladi i bolesti. Osmanlije su tako „gledali s nepovjerenjem na katolike zbog njihove poslušnosti prema rimskom prvosvećeniku, kojega vide glavnim pokretačem rata protiv njih", referirajući se na trenutni rat Svete lige protiv Osmanskoga Carstva. Takvo je stanje patrijarh iskoristio i uz „nepravedne pritužbe" isposlovao za sebe povoljan berat, i s njime došao u Sarajevo 10. srpnja 1692. u pratnji više od četrdeset ljudi. Kalinik je odmah po dolasku naredio svojim ljudima da pozovu katoličke svećenike

izvještaja i hudžet. Isto tako, on krajnje tendeciozno i negativno opisuje patrijarha kao ružnu osobu s velikom bradom, gnjilim zubima i intenzivnoga smrada. Na sličnim linijama je i ovaj izvještaj, iako u mnogo suptilnijem tonu. Iz navedenih okolnosti može se s pravom tvrditi da se epski spjev koji bilježi Lašvanin odnosi na slučaj iz 1692., a ne 1697. godine. Vidi više u: Lašvanin, *Ljetopis*, 275-279; Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 1 (Sarajevo: Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguž, 1912), 204-205; Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, 173; APF-SC-Bosna, vol. 4, f. 245, 467.

[38] Izvještaj Propagandi ne spominje ime patrijarha, kao uostalom i veći dio drugih izvora, koji njegovo ime ili izostavljaju ili navode pogrešno. Lašvanin bilježi da je patrijarh imena Stanislav tri puta bio u Bosni (1661., 1669. i 1697.), dok Gavran u fusnoti ističe da je to bio srpski patrijarh Kalinik. Batinić potvrđuje Lašvaninove navode, a slični zbunjujući podaci o patrijarhu imena Stanislav pojavljuju se i kod Anđelka Baruna. Pećki patrijarsi bili su redom: Maksim (1655. – 1674.), Arsenije III. Crnojević (1674. – 1690.; poslije bijega na habsburški prostor Arsenije je samo nominalno zadržao titulu patrijarha) te Kalinik I. (1691. – 1710.). Vidi više u: Lašvanin, *Ljetopis*, 269; Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, 133; Anđelko Barun, „Odnos katolika i pravoslavaca", *Svjetlo riječi*, 4. 7. 2020., pristup ostvaren 6. 6. 2025., https://www.svjetlorijeci.ba/odnos-katolika-i-pravoslavaca/.

da mu se predstave, što su ovi odbili uz objašnjenje da bez dozvole svojih nadležnih ne smiju ništa činiti. Ovdje se dakle jasno ističe da bosanski franjevci nisu priznavali nikakav autoritet pećkoga patrijarha.

Iako su prvotno odbili taj zahtjev, na kraju su ipak odlučili poslati dvojicu fratara da pokušaju razgovarati s patrijarhom i diplomatski riješiti problem, ali neuspješno. Prema tekstu izvještaja, u prilog im nije išla ni činjenica da u tom trenutku nisu imali podršku predstavnika kršćanskih zemalja na Visokoj porti, pa im je samim tim i politička pozicija bila nepovoljnija. Odlučni da se izbore za svoju slobodu i sigurnost, pa i po „cijenu svojih života i života svoje djece", franjevci su odlučili i drugi put poslati predstavnike da pokušaju razgovarati s patrijarhom. Ovoga ih je puta patrijarh saslušao, ali i prekorio „oholo i drsko", ističući da je on jedini pravi papa kojega trebaju priznati, da ima pravo potvrđivati im svećenike i biskupe. Kalinik je istaknuo da jedino on ima pravo graditi nove crkve, po prethodnom amenovanju Visoke porte. Potom je zaprijetio da će „sve njihove crkve zatvoriti i zapečatiti, i oduzeti im pravo na podjelu svetih sakramenata", ako ga ne priznaju za vrhovni autoritet.

Ipak, u tekstu Kalinikova berata nema nikakvih odredbi vezanih za gradnju crkava. Patrijaršija je tijekom osmanske vlasti gradila crkve i manastire, ali joj to pravo nije bilo apsolutni prerogativ, nego je svaki zahtjev osmanska vlast pojedinačno odobravala. Prateći jednaku proceduru i neovisno o Pećkoj patrijaršiji, i katolici su imali uspješnih primjera gradnje crkava na prostoru Bosne Srebrene, iako ne u velikom broju. Sredinom 16. stoljeća izgrađeni su nova crkva i samostan u Gradovrhu, a 1579. i crkva u Ravnom u Hercegovini. Primjetna je i praksa pretvaranja kuća i rezidencija u crkveni prostor te obnova starih crkava. Godine 1693. Mehmed-paša Korča izdao je naredbu „da se fratrima nitko ne uzprotivi kod popravka crkve, budući da imadu fermane", a slično je ponovio i 1695. Osim tih, poznata je i obnova stare dubrovačke crkve u Sarajevu 1725. godine.[39] Dakle, dozvole katolicima za gradnju ili popravak crkava izdavale su osmanske vlasti, a ne pećki patrijarh, iako često uz znatne novčane naknade. Stoga Kalinikovi navodi nisu imali nikakvo pravno uporište, nego su izrečeni u formi prijetnje.

[39] Islamska vlast nije dopuštala podizanje novih objekata na mjestima gdje ih prije nije bilo, osim u kršćanskim naseljima nakon odobrene molbe. U urbanim islamskim središtima gradnja novih crkava bila je potpuno zabranjena. Obnova starih crkava bila je dopuštena jedino u postojećim gabaritima bez upotrebe trajnih materijala, bez vidljivoga križa ili zvona. Tako na primjer Batinić bilježi obnovu crkve u Fojnici 1528., ali bez zvona, dok su u Sutjesci zvona bila dozvoljena „jer tu ne bijaše na blizu muhamedanaca, kojim (sic!) bi mogla praviti nepriliku". Vidi više u: Vjeran Kursar, „'Narod knjige' (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama", *Bosna Franciscana* 31 (2009): 95-99; Vjeran Kursar, „Franjevci i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmoderno doba (15-18. stoljeće)", *Hrvatska revija* 2 (2015): 50-53; Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, 23. Naredbe iz 1693. i 1695. godine donose se samo u sažetku, nema cijeloga teksta, pa je teško utvrditi na koju se točno crkvu misli. Vidi u: Matasović, *Fojnička regesta*, 186-187.

Nadalje, Kalinik je zahtijevao da mu i svjetovnjaci katolici plaćaju doprinos isto kao pravoslavci. Kako izvještaj implicira, patrijarh je u svojem govoru bio vrlo oštar i odrješit, prijeteći nasiljem i pozivajući se na autoritet koji mu je udijelila Visoka porta:

> „U slučaju neposluha, [patrijarh] se neće libiti upotrijebiti i nasilne metode, kako su navodno i zaslužili, jer je on plaćao porez Visokoj porti za sve crkve pod turskom vlašću, a sve su pod njegovom jurisdikcijom. Svi su mu bez iznimke morali biti poslušni i jedino o njemu ovisni. Prijeteći ih je opominjao i prekoravao zato što su bili poslušni vrhovnom rimskom prvosvećeniku, koji je bio neprijatelj osmanske kuće, a ne njemu, koji je legitimni pastir potvrđen od trenutno vladajućeg sultana."

Prije su navedeni primjeri kako su i Osmansko Carstvo i Habsburška Monarhija bili oprezni u primjeni sile, pokušavajući sačuvati mir i stabilnost, no to odražava odnos države prema određenoj društvenoj zajednici. U ovom se pak slučaju može uočiti kako Kalinik nije odveć mario za mir i stabilnost, nego u prvom redu za svoje interese. Ipak, patrijarh nije imao alate za provedbu svojega nauma, pa se čini da je sve ostalo na ispraznoj prijetnji. Analizirajući politički trenutak, bilo je teško očekivati da bi Kalinik uspio izvesti takav pothvat. Srpska milicija,[40] koja je bila bliska vrhu Pećke patrijaršije, u to je vrijeme ratovala s habsburškom vojskom. S druge strane, iz izvještaja Propagandi vidi se da je došao s četrdeset ljudi u pratnji, no to je vjerojatno bila osobna pratnja bez vojnoga elementa. Patrijarh je više ciljao na psihološku stranu prijetnje jer je sličnih slučajeva bilo prije, primjerice 1675. godine, kad je patrijarh Arsenije III. „okružen množtvom (*sic!*) oružnika" upao na prostor Bosne i Hercegovine pokušavajući podložiti katolike.[41]

Poslije izrečene prijetnje franjevci su odlučili tražiti pomoć od Dubrovačke Republike i njezinu intervenciju na Porti. Kalinik pak nije gubio vrijeme pa je već sljedećega dana zatražio saslušanje pred mulom i zahtijevao da se uz nazočnost druge strane odmah pročitaju i provedu zapovijedi koje je imao sa sobom. Te navode potvrđuje i hudžet sarajevskoga mule Isa-efendije, iako je njegov tekst mnogo rigidniji i suhoparniji.[42] Od katoličkih predstavnika čitanju su prisustvovali

[40] *Militia Rasciana* ili srpska milicija posebna je vojna jedinica organizirana prvenstveno od pravoslavnih Srba 1686. godine. Milicija se borila kao pomoćna jedinica habsburške vojske u Bečkom ratu, aktivno sudjelujući u borbama protiv Osmanlija u Vojvodini, Banatu i južnoj Ugarskoj. Vidi više u: Mario Šain, *Navigating Faith, Power, and Security. Securitisation of the Serbian-Orthodox Minority in the Habsburg Monarchy 1690-1740* (Berlin: Lit Verlag, 2024), 160-173.

[41] Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, 144.

[42] Propagandin izvještaj ne navodi ime sarajevskoga mule, no Muamer Hodžić utvrdio je da je u to vrijeme dužnost obavljao Isa-efendija (1691. – 1693.). Mula, u izvorima nazivan i *mulla sudija* ili *mulla kadija* (u izvještaju Propagandi kao *Mulla Giudice*), bio je državni službenik visokoga ranga zadužen za sudske i upravne poslove, zastupanje interesa Visoke porte te nadzor nad primjenom odredbi centralne vlasti u Bosanskom ejaletu. Pod njegovom nadležnošću bio je kadijski zbor u sarajevskom kadiluku, a bio je i član Divanskoga vijeća. Vidi više u: Azra Gadžo Kasumović, „Mulla u Bosanskom ejaletu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 17 (2008), br. 27-28: 6-12; Muamer

fra Stjepan Margitić iz Fojnice, katolici iz Sarajeva, Jakov Brnjaković i drugi viđeniji ljudi.[43] U hudžetu su detaljno zabilježeni zahtjevi patrijarha Kalinika (inače vrlo slični onima koji su izneseni godinu poslije u beratu Stefana Ljubibratića):

> „Kada sam na osnovu časnog i uzvišenog berata i časne naredbe, koji su mi dati uz obnavljanje, zatražio, kako je to uobičajeno od davnina, od svećenika, redovnika, šokačkih, mađarskih, latinskih i ostalih nevjernika koji sada stanuju u kadiluku Sarajeva godišnje mirijske dažbine, milostinju, taksu od vašara, taksu za manastir, svetu vodu i ostale prihode koji pripadaju patrijarhu a koje su oni dužni da plaćaju, katolički hrišćani, njihovi svećenici i redovnici izbjegavaju [da to učine] i suprostavljaju se. Zbog toga zahtjevam da pomenuti budu upitani i da im se naredi na osnovu uzvišenog fermana da meni predaju pomenute prihode i takse."[44]

Uspoređujući te zahtjeve s pravima patrijarha istaknutim u tekstu berata iz travnja 1691., da se primijetiti otklon. Naime, beratom je Kalinik dobio jurisdikciju nad svim oblastima koje pripadaju Pećkoj patrijaršiji, a to su „Peć, Skoplje, Samokov, Dupnica, Džuma, Razlog, Kriva Palanka, Štip, Niš, Beograd, Smederevo, u ejaletu Temišvar, Bosna, Đula, Jegar, Kanjiža, Skadar, Prizren", te svim njima pripadajućim mjestima. Izričito se navodi da su mu podložni svi „mitropoliti, episkopi, popovi, sveštenici i monasi" koji žive u tim mjestima, ali i „svi ostali nevernici, mali i veliki". Neodređenost ove posljednje konstatacije poslužila je Kaliniku da malo modificira svoje zahtjeve iznesene pred sudom, pa je tako pod nju sveo i bosanske katolike. Jednu važnu klauzulu iz berata Kalinik nije spomenuo na čitanju zahtjeva, a to je naredba da „drži [Patrijaršiju] i pritežava na isti način kako se to i ranije činilo".[45] Dakle, naredba iz nekoliko spomenutih sudskih odluka i fermana se ponavlja, a to je da se ne čini ništa novoga, nego da se Patrijaršijom upravlja kao i prije. Ta je klauzula time postala i najvažniji argument franjevaca i katoličkih predstavnika protiv Kalinika jer mu nikad prije nisu bili podređeni niti su mu ikada plaćali redovna godišnja davanja.

Prema izvještaju Propagandi, patrijarh Kalinik pokušao je iskoristiti trenutnu političku situaciju da bi zadobio naklonost sarajevskoga mule, pa je inzistirao na tvrdnji da su franjevci i katolici neprijatelji osmanske države, a da je rimski papa jedan od glavnih inicijatora rata protiv njih. Katolički predstavnici žestoko su negirali te navode istaknuvši da ni na koji način ne namjeravaju narušavati sigurnost državnoga poretka. Štoviše, izjavili su da su „u potpunosti poslušni zapovijedima sultana i za njih spremni proliti i svoju krv", ali da usprkos tomu „u

Hodžić, „Vrhovne bosanske kadije (mulle) u drugoj polovini 17. stoljeća", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 73 (2024): 108-109.

[43] Prema Lašvaninu, Filip Brnjaković nije prisustvovao suđenju zbog bolesti. Lašvanin, *Ljetopis*, 276-278; Boškov, „Turski dokumenti", 55.

[44] Boškov, „Turski dokumenti", 55.

[45] Šuletić, „Berat patrijarha Kalinika I", 101-102.

duhovnim stvarima ne mogu niti ikada smiju biti podložni patrijarhu".[46] Izražavanje pune lojalnosti državi zapravo je bio i uvjet za održavanje privilegija koji su jamčili vjersku slobodu i sigurnost, stoga ovdje i očekivana reakcija.

Kako je patrijarh inzistirao da se zapovijedi provedu odmah, katolički su predstavnici tražili odgodu od tri dana da bi pripremili potrebnu dokumentaciju. Iako su pravoslavni predstavnici bili protiv odgode, mula je ispočetka bio voljan udovoljiti zahtjevu franjevačkih predstavnika. Patrijarhovi ljudi potom su zatražili 60 reala po danu za naknadu troškova jer „nemaju novca ni da plate porez vladaru, niti da se uzdržavaju". Prema tekstu Propagandina izvještaja, mula je naredio patrijarhu da šuti i u ironičnu tonu rekao kako će uspjeti povratiti troškove ako se dokaže da su mu katolici doista podložni. Ipak, mula je uzeo u obzir i to da je patrijarh imao zapovijedi vrhovnoga autoriteta. Zbog toga je bio skeptičan prema starim odredbama koje bi franjevci mogli predočiti, pa je razmatrao i trenutnu provedbu sultanovih zapovijedi. Našavši se u nezavidnoj situaciji, katolički predstavnici odlučili su poslati Jakova Brnjakovića da traži pomoć od bosanskoga beglerbega Mehmed-paše Korče (1691. – 1697.). Posredstvom pašina ćehaje Sari Ahmed-age dobili su njegovu potporu, ali ipak tek nakon „obilate nagrade".[47] U međuvremenu, dok su katolički predstavnici gradili slučaj, patrijarh je „raskošno i prekomjerno gozbovao", tvrdi izvještaj. U pratnji ćehaje i uglednih muslimana iz Sarajeva, Brnjaković i njegovi pratioci došli su na sud „i prije isteka odgode od tri dana". Tom su prilikom predočili niz pravnih dokumenata, uključujući i ahdnamu, nastojeći dokazati posebnost katoličkoga obreda, njegova privilegijalna prava te neovisnost o jurisdikciji Pravoslavne crkve. Po njihovu dolasku na sud pozvan je i patrijarh Kalinik. Izvještaj opisuje da je patrijarh bio „izobličen od sve te hrane" nakon raskošne gozbe sa svojim „Grcima".[48] Mula je sve argumente sagledao te na kraju istaknuo da su svi prethodni slični pokušaji odbijeni, referirajući se na odluke iz 1669. i 1675. godine. Naglasio je da prije, „dok su njihove privilegije bile u stvarnoj primjeni", katolici nikad nisu bili podložni Pravoslavnoj crkvi te je odlučio da se ni sada neće uvoditi nikakve novine: „Ima svatko ostati u svome, slobodno obavljajući svoj obred bez međusobnog uplitanja."[49]

[46] Ove detalje procesa hudžet ne spominje, kao ni mnoge druge optužbe koje je sud smatrao neutemeljenima.

[47] Izvještaj Propagandi ne navodi imena bosanskoga paše ni njegova ćehaje. Hudžet navodi jedino ime nekoga ćehaje Abdulaha Čelebija kao svjedoka. Ipak, za vrijeme te parnice bosanski beglerbeg bio je Mehmed-paša Korča (1691. – 1697.), a njegov ćehaja Sari Ahmed-aga. Među historičarima je dugo postojala rasprava kad je točno Mehmed-paša došao na položaj bosanskoga beglerbega (Safvet-beg Bašagić, Osman Sokolović, Ive Mažuran, Muvekkit, Hamid Hadžibegić, Ćiro Truhelka i drugi). Čini se da je Faruk Taslidža 2019. razriješio te nedoumice utvrdivši da je Mehmed-paša Korča na položaju bosanskoga beglerbega bio od kraja 1691. pa do svoje smrti krajem rujna 1697. godine. Faruk Taslidža, „Uloga Korča Mehmed-paše u Bečkom ratu (1683-1699)", *Istraživanja* 14 (2019): 12.

[48] Fra Stjepan Margitić u svojem je spjevu bio još direktniji, pa bilježi reakcije ljudi na njegovo stanje: „niki veli – mahmuran je, niki veli – bolestan je." Lašvanin, *Ljetopis*, 278.

[49] Referenca na sudske procese iz 1669. i 1675. spominje se samo u hudžetu, dok ih Propagandin izvještaj ne spominje. Boškov, „Turski dokumenti", 55-56.

Propagandin izvještaj naposljetku ističe da je mula potom sastavio izvještaj o slučaju i predao ga Mehmed-paši Korči, koji ga je trebao dostaviti velikom veziru. „Time je i ova bolna nepravda, nastala iz podmuklosti i podlosti Grka prema katolicima, konačno i završena, iako su ti isti [Grci] u ovom prijeporu iznosili mnoge laži i obmane", piše autor izvještaja te se referira detaljnije na navodne klevete. Jedna od istaknutih bila je da katolici „nisu platili porez za posljednjih dvadeset godina", što su katolički predstavnici odbacili, a optužbu prepoznali kao „lažnu i zlonamjernu klevetu", pripisanu posljedicama „dugog bančevanja".[50] Autor je u tom dijelu nedorečen jer nije pojasnio o kojem se porezu radi i na koga se optužbe točno odnose, na franjevce ili svjetovnjake. Jasno je jedino da se odnosi na porez državi (tal. *il tributo*) jer su navodna obvezna davanja patrijarhu već spomenuta. Jedini redovni porez koji su bosanski franjevci plaćali od 1672. godine bio je džulus. Džulus se javlja i prije na drugim mjestima, a ubrajao se u grupu izvanrednih teških nameta – *tekâlif-i şâkka*. Prije nego što je postao obvezan za bosanske franjevce, džulus je bio vrlo nedefiniran namet koji se sporadično pojavljivao na području Bosne, Slavonije i Dalmacije.[51] Na ovom je mjestu indikativna činjenica da je od 1672. do početka ovoga sudskog procesa prošlo točno dvadeset godina, pa je moguće da su patrijarhovi predstavnici u tim optužbama mislili na džulus.

Propagandin izvještaj na kraju ističe kako su mula i posebno ćehaja zbog tih neutemeljenih optužbi ismijali patrijarha te postupali s njim na neprimjeren način, što je kod Kalinika izazvalo dodatni bijes. Zato je „pri odlasku zaprijetio da će poslije svega podnijeti nužne pritužbe najvišim instancama vlasti". Izvještaj završava određenom bojazni da bi se patrijarhov naum mogao ostvariti, odnosno da će dodatnim tužbama zaista podložiti katolički narod u Bosni pod svoju vlast. To se može izbjeći, kako se dalje navodi, samo ako na njihovu stranu stanu zapadni kršćanski vladari i njihovi predstavnici na Visokoj porti. Tako bi se patri-

[50] Hudžet ne spominje nikakva porezna davanja državi ni optužbe pravoslavaca po tom pitanju. S druge strane, „lažna i zlonamjerna kleveta" prijevod je talijanske riječi *avanea* (ponegdje i *avania*), u historiografiji na hrvatskom i srpskom jeziku manje poznat termin avanija. U širem smislu avanija je označavala iznudu, političko maltretiranje ili nepravedni namet. Najčešće je opisivala odnos islamskih vlasti prema kršćanima u istočnom dijelu Carstva, no praksa se javljala i među kršćanima, npr. kad su titularni patrijarsi Armenske crkve u Carigradu i Jeruzalemu tražili poklone ili novac (avanije) od svojih sljedbenika. Vidi više u: Edhem Eldem, „Capitulations and Western trade", u: *The Cambridge History of Turkey*, vol. 3: *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ur. Suraiya N. Faroqhi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 310. Isto tako i: Benjamin Braude, „Utemeljujući mitovi millet sistema", u: *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini: funkcioniranje jednog pluralnog društva*, ur. Benjamin Braude i Bernard Lewis, prev. Mirza Sarajkić (uvod) i Ahmet Alibašić (ostalo) (Sarajevo: Centar za napredne studije, 2009), 131.

[51] Prema Sućeski, džulus se javlja već početkom 17. stoljeća i na makarskom području. Izvori potvrđuju da su franjevci ili katoličko stanovništvo tijekom stoljeća plaćali džulus, pri čemu su te naplate bile nezakonite i uglavnom su ih provodili lokalni moćnici. Vidi više u: Avdo Sućeska, „Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif-i sakka", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 10-11 (1960/1961): 98-99; Nenad Moačanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva (1537. – 1691.)* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2003), 78-79.

jarha spriječilo da ugrozi franjevačke privilegije, a time bi oni zadržali „slobodu u svom crkvenom djelovanju".

Cijela se parnica temeljila na ključnoj tvrdnji franjevaca o neotuđivosti njihovih starih privilegija, koji su im osiguravali pravni okvir za uvjetnu slobodu ispovijedanja vjere i pastoralnoga djelovanja. Ti privilegiji bili su jedini pravni alat za očuvanje identiteta katoličkoga puka u Bosni i njihovu egzistencijalnu sigurnost. Iz analize se može zaključiti da su primarni razlozi patrijarhovih zahtjeva bili financijske prirode. No, podvođenje katoličke zajednice i franjevaca pod njegovu eklezijalnu jurisdikciju nesumnjivo bi vodilo i njihovu postupnom prevođenju na pravoslavlje. U slučaju uspješnoga nametanja takve jurisdikcije Patrijaršija bi stekla pravo imenovanja biskupa i svećenika, što bi dugoročno vodilo postupnom udaljavanju katolika u Bosni od Svete Stolice. Uspješan otpor katoličke strane omogućio je očuvanje franjevačke crkvene autonomije i nastavak uživanja privilegija zajamčenih ahdnamom.

Prema dokumentima iz Propagandina arhiva u periodu nakon parnice može se zaključiti da su katolički predstavnici shvatili tu prijetnju vrlo ozbiljno. Kronološki prvi dokument u fondu *Bosna vol. 4 (1692 – 1707)* koji se bavi tim slučajem pismo je Filipa Brnjakovića od 10. kolovoza 1692. poslano iz Dubrovnika. Njime je Brnjaković obavijestio Propagandu o ishodu procesa, žaleći se da su ipak uspjeli odbiti patrijarha, ali „uz veliki trošak". U rujnu je Brnjaković ponovno pisao Svetoj Stolici sa sličnim pritužbama, ističući da je stanje katolika u Bosni i dalje vrlo teško, ponajviše zbog ratnoga stanja i neimaštine, ali i zbog toga što „Grci šizmatici maltretiraju ove jadne katolike", ne elaborirajući detaljnije te navode. Kaže da mu je brat Jakov napustio Sarajevo i došao njemu u Dubrovnik da bi raspravili interese svoje zajednice.[52]

Tijekom cijele 1693. godine zabilježeni su izvještaji nekoliko franjevačkih predstavnika, među ostalima fra Marka Seočanina i fra Filipa Bratića, te civilnih predstavnika, od kojih se ističu braća Filip i Jakov Brnjaković. Iz tih dokumenata može se zaključiti da su katolički predstavnici poveli intenzivnu diplomatsku akciju protiv patrijarhovih namjera, koja je uključivala predstavnike Francuskoga Kraljevstva na Visokoj porti, dakako dubrovačke dragomane, ali i bečki dvor. Tražili su pomoć od kršćanskih vladara i njihovih diplomata u rješavanju toga problema, smatrajući da bi, ako patrijarh doista uspije podložiti katolički narod u Bosni, to predstavljalo veliku opasnost za opstanak katoličanstva u Bosni. S jedne strane pritiskali su ih Osmanlije, s druge žestoki udari „pravoslavnih Grka, koji su gori neprijatelji od samih Turaka", kako kaže izvještaj iz siječnja 1693. godine. Drugi izvještaj iz istoga mjeseca govori o narušenoj sigurnosti u Bosni, implicirajući da je to otežavalo komunikaciju sa Svetom Stolicom, zbog čega je većina

[52] *Giacomo mio fratello parti di Seraglio, per essere qui a conferire meco sopra li nostra interesi* [sic]. APF-SC-Bosna, vol. 4, f. 29-30, 35.

izvještaja i išla preko Dubrovnika. Krajem svibnja zabilježen je dokument kojim se posebno apostrofira zalaganje francuskih predstavnika u Carigradu, uz čiju su pomoć katolici uspjeli dobiti mnoge za njih povoljne isprave koje su ih štitile od progona pravoslavnoga patrijarha.[53]

Posljedice te, uvjetno rečeno, uspješne diplomatske akcije možemo donekle pratiti u izvorima. Franjevački će ljetopisi i za sljedeći period redovno navoditi teško financijsko i socijalno stanje Bosne Srebrene, za što je prvenstveno kriv rat. S druge strane, pećki patrijarh i dalje je ustrajavao u namjeri da podvrgne katolike svojoj vlasti. Kalinik se u kolovozu 1693. žalio velikom veziru Mustafa-paši u Beogradu te uspio isposlovati ferman kojim se opominje katolike u kadilucima Bosne, Beograda, Temišvara i Smedereva da se ne smiju suprotstavljati patrijarhu. Patrijarh je pak optužio katolike da na osnovi ahdname izbjegavaju plaćanje milostinje, koju daju svećenicima podložnim rimskom papi. Štoviše, navodi da su mu katolici dužni plaćati naknadu jer „žive na carskoj zemlji, zarađuju i imućni su". Na kraju je naređeno da ahdnama ne oslobađa katolike tih obveza te da su ih dužni ispunjavati.[54]

U osmanskom pravnom sustavu postojalo je opće načelo prema kojem je novija imperijalna zapovijed mogla derogirati prethodnu normu. Međutim, to se pravilo nije odnosilo na ahdname jer su one bile ugovorni akti u kojima se sultan, pod određenim uvjetima, obvezivao na očuvanje dodijeljenih privilegija. Upravo zbog takve normativne naravi ahdname su se rijetko formalno ukidale, ali je moglo doći do privremene suspenzije ili restrikcije. Ipak, takvi su slučajevi primjetni većinom kod trgovačkih ahdnama uslijed ratnih sukoba, piraterije ili zanemarivanja dužnosti određenih ahdnamom. Primjerice, trgovačke ahdname s Mletačkom Republikom suspendirane su tijekom Kandijskoga rata (1645. – 1669.), ali su nakon stabilizacije političkih odnosa ponovno obnavljane. Kapitulacije s Francuskim Kraljevstvom iz ranoga 16. stoljeća faktički su ukinute tek Napoleonovom invazijom na Egipat 1798. godine, a one dane Nizozemskoj početkom 17. stoljeća smatrane su od 1816. godine nevažećima jer se privilegij tijekom duljega razdoblja nije primjenjivao.[55]

---

[53] APF-SC-Bosna, vol. 4, f. 47, 53, 88-89. Od 1692. pa do 1700. pronašao sam najmanje pet sličnih dokumenata kojima se bečki dvor obavještava o prilikama katolika pod osmanskom upravom; vrlo vjerojatno ih ima još. Ipak, Habsburgovci su se relativno malo bavili problemima katolika i franjevaca u Bosni u tom razdoblju. Njihova pozornost prvenstveno je bila usmjerena na ratni sukob s Osmanlijama, političke prilike u Europi, a na razini vjerske politike ponajviše na rješavanje pitanja vezanih za poziciju Pravoslavne crkve u Monarhiji. Što se tiče dokumenata koji su izdani uz zalaganje francuske diplomacije, Matasović donosi jedan zaštitni ferman upravo iz svibnja 1693., gdje se ističu zasluge francuskoga konzula „Šatofka". Matasović, *Fojnička regesta*, 186.

[54] Boškov, „Turski dokumenti", 56-57.

[55] Maurits H. van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th century* (Leiden; Boston: Brill, 2005), 26-27; Hans Peter Alexander Theunissen, „Ottoman-Venetian Diplomatics: The 'Ahd-names", *Electronic Journal of Oriental Studies* 1 (1998), br.

Hipotetski gledano, ahdnama izdana bosanskim franjevcima i katolicima 1463. mogla je biti opozvana u slučaju njihove političke nelojalnosti, odnosno izdaje ili aktivnoga sudjelovanja u ratu protiv Osmanskoga Carstva. Upravo se u tom okviru mogu razumjeti tvrdnje patrijarha Kalinika, koji je isticanjem njihove lojalnosti papi – prije označenom jednim od glavnih pokretača rata protiv Osmanlija – sugerirao političku nelojalnost i time pokušao dovesti u pitanje legitimitet njihovih privilegija. Međutim, ferman iz kolovoza 1693. ne sadržava izričitu derogaciju privilegija iz fojničke ahdname, nego ih ograničava tvrdnjom da ona katolike ne oslobađa obveze plaćanja dažbina patrijarhu. Takva je formulacija suprotna presudi sarajevskoga šerijatskog suda iz srpnja 1692., ali i fermanu Ahmeda II. iz svibnja 1693., kojim se izrijekom zabranjuje ubiranje bilo kakvih potraživanja od franjevaca. Kontinuitet pravne zaštite potvrđuje i ferman Mustafe II. iz 1700. godine, u kojem se naglašava da su franjevci i katolici od takvih davanja oslobođeni na temelju ahdname iz 1463. godine.[56] Objašnjenje kontradiktornosti fermana iz kolovoza 1693. stoga valja tražiti prvenstveno u političkom i vojnom kontekstu njegova nastanka. Naime, svi se navedeni procesi odvijaju tijekom intenzivnih ratnih sukoba s Habsburgovcima, kad su fiskalne potrebe, sigurnosni razlozi i lokalne političke inicijative nerijetko poticali donošenje pragmatičnih odluka. Dakle, pokušaj restrikcije fojničke ahdname bio je situacijska intervencija Visoke porte potaknuta teškim političkim trenutkom i interesnim pritiscima. Uzevši u obzir druge navedene imperijalne naredbe, ferman iz kolovoza 1693. reprezentativni je primjer takve političke dinamike.

Izvori Propagandina arhiva poslije 1693. godine pa sve do kraja Bečkoga rata ne osvrću se posebno na tu naredbu Mustafa-paše. Najveći broj dokumenata u fondu *Bosna vol. 4 (1692 – 1707)* donosi informacije o katoličkom puku i franjevcima te ratnim okolnostima koje su pogodile prostor Bosne Srebrene. Za razliku od dokumenata iz prethodnoga perioda, ovdje se narušavanje slobode i sigurnosti od Pravoslavne crkve, kao prava zajamčenih privilegijalnim odredbama, spominje tek sporadično. Jedini dokument koji se neposredno bavi tim problemima iz lipnja je 1697. godine. To je dakle razdoblje samoga kraja rata, kad je glavnina osmanske vojske bila povučena na druga ratišta, što će u listopadu iste godine omogućiti Eugenu Savojskom da gotovo bez borbi prodre do Sarajeva. U takvim okolnostima patrijarh Kalinik pokušao je ponovno podložiti katolike svojoj jurisdikciji, o čemu u lipnju 1697. godine Filip Brnjaković obavještava Propagandu. Izvještaj je vrlo sažet te kratko ističe kako je novi pokušaj patrijarha ponovno propao, a franjevci su štetovali više od 3.000 reala „zbog raznih prevara Turaka i

2: 183-184, 323. Detaljnije o ovoj problematici vidi kod istoga autora poglavlje br. 7 (104-184), a osobito poglavlje br. 8 „The 'Ahd-name and Ottoman Diplomatics" (185-265).

[56] Boškov, „Turski dokumenti", 56-57; Matasović, *Fojnička regesta*, 186-187.

rečenih šizmatika".[57] Nema dakle govora ni o kakvu sudskom procesu ni o ulozi Mehmed-paše Korče u tom izvještaju.

I u franjevačkim izvorima primjetna je tendencija opadanja broja nasrtaja Pravoslavne crkve na franjevačke privilegije poslije sudske presude u Sarajevu u srpnju 1692. godine. Jelenić prilično odvažno tvrdi da su zbog tih odluka franjevci i katolici sve do 1760. bili „mirni od većih bezobraznih napadaja grkoistočnih patrijarha i vladika".[58] Jelenićev je navod tendenciozan i teško provjerljiv, no nije potpuno bez osnove. Od 1692. pa do 1700., odnosno do kraja Bečkoga rata, Matasović je nabrojio osam dokumenata kojima se zabranjuje uzimati od franjevaca bilo kakva davanja (nijedan iz 1697. godine). Od tih osam samo se dva odnose specifično na nasrtaje pravoslavnoga svećenstva. Od 1700. pa do ukidanja Pećke patrijaršije 1766. Matasović navodi samo jedan sličan dokument, i to iz 1716. godine, kad je bosanski beglerbeg Mehmed-paša naredio tuzlanskom kadiji da ne smije dozvoliti vladikama i metropolitima da uzimaju ikakve novce od katolika za vjenčanja i crkvene resume te se zabranjuje uzimati od kršćanskih kuća po 2 akče. Ta se naredba odnosi dakle na lokalno područje tuzlanskoga kadije. Osim toga, do samoga kraja 18. stoljeća u Fojničkoj regesti spominje se još jedan sličan dokument, i to ferman iz 1784. kojim se obnavljaju franjevački privilegiji. U tom fermanu, iako nije izravno usmjeren protiv nasrtaja pravoslavnoga svećenstva, navodi se da su patrijarsi i vladike ometali franjevce u vršenju njihovih vjerskih obreda te takvoj praksi treba stati na kraj.[59] S druge strane, franjevački ljetopisi jedini zapaženiji slučaj bilježe 1760. godine, kad je pećki patrijarh Kirilo II. zajedno s bosanskim mitropolitom pokušao ponovno podvrgnuti katolike i franjevce u Bosni svojoj jurisdikciji. Proces se poveo pred sudom u Travniku, a uz plaćenu podršku Mehmed-paše Kukavice presuđeno je u korist franjevaca. Sud je ponovno odbacio zahtjeve Pećke patrijaršije, pritom uzimajući poveće iznose novca i od jedne i od druge strane. To je ujedno i prva parnica koju su poveli grčki klerici na čelu Pećke patrijaršije.[60]

[57] *Arrivato in questo luogo con signore Giacomo mio fratello, dopo tanti accidenti succesione in Turchia, non meno per sostegno di quelli miseri Religiosi Catholici, che per varie impostere de Turchi, e de Scismatici medemi, che comparsi novam et con il loro Patriarca di Pech ci hav fatto spend. sopra tre mile reali…* [sic]. APF-SC-Bosna, vol. 4, f. 245.

[58] Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, 204-205.

[59] Matasović, *Fojnička regesta*, 185-230. Dokumenti na koje se ovdje referiram mogu se pronaći pod rednim brojevima 813. (1716.) i 1204. (1784.).

[60] O tome najopširnije piše Benić, na nekoliko mjesta i Lastrić. Ovdje je dovoljno vidjeti: Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, 207-215.

Zaključak

Za razliku od modernih prosvjetiteljskih koncepcija slobode i sigurnosti, koje su ih definirale kao neotuđiva prava pojedinca ostvariva kroz zakon i političku reprezentaciju, u ranom novom vijeku ti su pojmovi bili normativno i politički uvjetovani te su se, osobito u slučaju vjerskih manjina, realizirali putem pravne institucije privilegija. U Osmanskom Carstvu privilegiji su pružali ograničenu i okvirnu zaštitu. Unatoč tomu, bili su jedini pravni mehanizam očuvanja vjerskoga identiteta i kolektivne sigurnosti.

Slučaj iz 1692. godine to jasno potvrđuje. Tijekom postupka patrijarh Kalinik prijetio je oduzimanjem prava na administriranje sakramenata te zatvaranjem i pečaćenjem crkava i samostana. Te prijetnje nisu predstavljale tek jurisdikcijski spor, nego izravno zadiranje u institucionalni opstanak i sigurnost katoličke zajednice. Uz to, najava prisilne naplate doprinosa od katoličke zajednice i franjevaca, prijetnje represijom i uhićenjem redovnika u slučaju neposluha te osporavanje pravne valjanosti franjevačkih privilegija dodatno su dovodili u pitanje pravnu i egzistencijalnu sigurnost katoličke zajednice.

Djelovanje patrijarha odvijalo se u specifičnom političkom trenutku, u kojem je katolička zajednica bila financijski iscrpljena i lišena diplomatske zaštite. Ipak, uz djelovanje drugih političkih i socijalnih čimbenika, pravna zaštita utemeljena na odredbama fojničke ahdname i toga je puta bila dostatna za očuvanje vjerske autonomije i sigurnosti katoličke zajednice u Bosni. Presuda vrhovnoga šerijatskog suda u Sarajevu iz srpnja 1692. time je potvrdila normativnu snagu postojećih pravnih temelja. Znatno manja učestalost sličnih postupaka u 18. stoljeću upućuje na postupno smanjenje pritisaka na katoličku zajednicu. Iako taj proces nije moguće jednoznačno pripisati isključivo ovoj presudi, ona je zasigurno pridonijela stabilizaciji pravnoga položaja katolika, uz jačanje diplomatske podrške te istodobno slabljenje autoriteta Pećke patrijaršije, koja je naposljetku i ukinuta 1766. godine.

PRILOG

U nastavku slijedi transkripcija rukopisnoga originala izvještaja iz srpnja 1692. na talijanskom jeziku. Transkripcija se temelji na izvornom tekstu i zadržava njegov pravopis, leksik i gramatiku. Skraćenice su u potpunosti razriješene, a interpunkcija i sintaktička struktura prilagođene radi bolje čitljivosti, bez zadiranja u izvorni sadržaj. Preduge rečenice prikladno su rastavljene, a tekst je podijeljen u odlomke. Ovo je dakle diplomatička transkripcija s minimalnim intervencijama radi jasnoće. Riječi su ostavljene kao u originalu, čak i u slučajevima kad se određena riječ koristi nekonzistentno (npr. *Seraglio*, ali i *seraglio*; zatim *Porta suprema*, ali i *porta suprema* i slično). Ligature su stavljene u uglate zagrade, kao i ponuđeni ispravak određenih riječi (npr. *agiutare [aiutare]* ili *Ecc[ellentissi]ma*).

Bosna

Alla sacra Congregatione de Propaganda fide

Per

la Prov[inci]a di Bo[s]n[a] Arg[entin]a Mi[ssi]onis

Li Greci Scismatici aperti Nemici de Catolici Romani per la loro alienatione della Santa Sede Lattina, studiano sempre nove maniere in disprezzo di quella, ed á danno dé suoi seguaci, come particolarmento succede nel Regno di Bosna, non ostante che doppo la caduta di questo al Dominio Ottomano, restasse separato il rito latino dal greco. Mentre li loro Patriarchi d'Ipech, e suoi Vescovi hanno piú volte procurato apresso la supremma porta del Gran Signore commandamenti per sottomettere detti Catholici alla loro Giurisditione, ed farsi riconoscere in Luogo del sommo Pontefice Romano, che per sottrarsi da questa iniqua pretensione, e restar liberi nel lor esercitio Ecclesiastico hanno profeso in ogni tempo gran denaro.

Hora vedendo il nuovo Patriarcha chiamato, che per causa della presente Guerra essere il partito di detti Cattolici assai indebolito per la mancanza di molti di loro passati sotto il dominio de Christiani. Ed li restanti impoveriti per li molti danni, sofferti nelli trascorsi Anni di Carestia, e Peste, oltre la continua guerra nel Paese privi d'ogni sostegno per esser malamente veduti da Turchi per l'obbedianeza, che prestano al Romano Pontefice, che dicono essere il Mottore della Guerra contro di loro. Si è servito di questa favorevole occasione potandosi alla porta suprema, ove con ingiuste rapresentanze ottene contro di quelli dal Regnante Sultan novi, e più rigorosi commandamenti per sottometerli alla di lui giurisditione Greca.

Giunse in Seraglio alli X di Luglio del corrente Anno 1692 con corte di 40, e piú huomeni il detto Patriarca ricevuto con grandissimo honore, e corteggio de suoi

Scismatici. Il suseguente giorno mandó uno de suoi alla Porta della Chiesa de Cattolici, intimando al Capellano con altri Religiosi della medema di portarsi avanti il suo vecchio Patriarcha Santo. Li fú risposto dal Cappelano, che senza l'ordine speciale de capi della loro communitá non potevano intervenire in alcun luogo à quali lo haverebbe conferito. Partito il Grego [Greco], si congreganno li Cattolici, quali considerarono non esser decente che il loro Cappelano si portasse da lui. Má invece mandarvi due di loro per intendere ciò pretendesse da suoi Religiosi. Quali eletti si condussero dal Patriarca, che lo si trovano in positura grave, ed in habito patriarcale, assistito da primi scismatici della Città, havendoli esposto le loro commisioni con atti di riverenza, non li fú risposto da quello cosa alcuna, essendosi fatremente adirato, perche nell' entrare non andono á bagciasti genuflessi le vesti, e piedi, conforme costumano li suoi Schismatici, solo li guardava con occhio severo. Doppo esser stati qualche tempo in piedi discoperti, replicano per la seconda volta cosa ricercasse da loro Religiosi. Non li fú risposto ne da lui, ne da altri, onde per la terza volta havendogliene fatto istanza per poster riferire li suoi sentimenti al commune dà quali erano stati mandati, non hebbero per risposta che un semplice sguardo torbido. Ed in fine redendo gl'inviati di niun frutto la loro permanenza, replicano per ultimo se commendava cosa alcuna altrimente sarebbero partiti. Ne pure rispondendo pastirno á darne relatione á gl'altri Cattolici, che restono tutti disturbatissimi, considerando che il loro presente stato non li permetteva d'opponeli con forne havevano fatto in passato li loro Antenati con altri Patriarchi. Trovandosi senza quelli Cattolici, che li potevano agiutare [aiutare], e senza alcuna protettione alla porta di Rappresentanti de Principi Christiani, ed all'incontro il commandamento del nuovo Gran Signore esser grande, e loro da Turchi disprezzati per esser del rito di quelli, con quali si fa la guerra, il che li facevano dubittare la violente suggetione alla sua autoritá.

Má raccommandatosi al Signore Iddio, la giusta causa del quale difenderano, sapendo che in questa estrema necessitá di perdere tanti Anime, non li haverebbe abbandonati, determinorono unanimi di voler più tosto sacrificare le propria vite e figli, che mai sottomettersi alla Tirannida Greca. Cosi di mandare novamente altri due di loro al Patriarcha, che fano eletti de primi, acció, per parte di tutto il commune con tutte le debite riverenze lo pregassero, perche non gl' infastidisse maggiormente di quello havevano fatto li suoi Antecessori senza altro frutto, che di gran spesa per loro. Giunti da lui fano ammessi all'udienza, ove con atti d'ogni humiltá de posero le loro preghiere, á quali rispose con atti superbi, dicendo perche non volessero riconoscerlo per capo supremo delle loro Chiese, essendo lui il vero Papa, dal quale dovevano ricaver li Vescovi, Frati, e Preti. E se non havevano Chiese a'bastanza teneva lui commandamenti del Gran Signore di fargliele fare, essendo á lui solo riservata l'Autoritá sopra tutti li Christiani di quelle parti, concessalli del Sultano. E se per tale non l'havessero riconosciuto haverebbe fatto serrare, e bollare tutte le loro Chiese, con levargli l'amministratione de Santi Sacramenti, ed riscotere da tutti li Religiosi e Secolari le contributioni conforme li

venivano pagate da suoi Greci che gliele estorce per forza. Ed in caso di renitenza li haverebbe usato tutti quelli strapazzi, che havessero meritato, perche lui pagava alla Porta il tributo per tutte le Chiese nel Dominio Turcho sotto la sua giurisditione. Le quali indifferentemente dovevano á lui ubbidire senz' altra dipendenza, rimproverandoli con minaccie perche dassero obbedienza al sommo Pontifice Romano, come nemico della Casa Ottomanna, e non á lui, che é legitimo Pastore, confermato dal Regnante Sultano. Oltre altri tratti improprii usatoli, che si tralasciano per brevitá, vedendosi perciò senza alcun frutto li deputati cosi strapazzati stimano proprio il partire senza altra risolatione. Affitti per tanto, ed adirati insieme li Cattolici di tanta superbia, risolvettero riccorere all' Ecc[ellentissi]ma Republica di Ragusa perche gl'assistisse in tanta necessitá col scrivere al Passá di Bosna, ed al mulla Giudice in Seraglio, dalla quale con molta prontezza, ed efficacia ferno consolati di valide raccommandationi, ed anco offertasi di mandare uno de suoi Dragomani alla Porta.

Il giorno doppo dell' udienza data alli Deputati si portò il Patriarca dal Mulla Giudice, facendovi intervenire li med[essi]mi Deputati, alla presenza de quali nel publica Tribunale fece leggere, e registrare li suoi commandamenti, dicendoli s'erano obbedianti, á conoscerli, e soggettarsi secondo queli alla di lui giurisditione spirituale. Li risposero li Deputati essere obbedienti[ssi]mi tutti á spargere il proprio sangue per i commandi del Sultano, má che nel Spirituale non potevano, ne dovevano mai esser soggetti á lui. Come in altre occasioni havevano fortemente repugnato li suoi Antenati non ostante i commandamenti simili ottenuti dalla Porta sempre con finti pretesti, come á seguito hora, e pure restono sempre nel loro rito assoluto senza punto dipendere da loro in minima cosa.

Onde facevano instanza al Giudice per tre giorni di tempo da convocare tutti li Religiosi ed altri Christiani circonvicini, per ritrovare le scritture, che havevano, ed vederte giuridicalmente. Il Giudice si mostró pronto all' istanza má s'oppose il Patriarca, volendo si dasse subito esecutione á detti commandamenti. Altrimente li havrebbe fatto chiudere le Chiese e prendere li loro Religiosi come disobidienti, má li fu replicato non potersi oninamente risolvere senza detta dilatione, quele vedendo esser disposto il Giudice, disse se li dovesse assegnare per le spese di detti tre giorni à reali 60 il giorno, alche soggiunsero li Deputati non haver denaro non tanto per sodisfare al Prencipe li Tributi, quanto per sostentarsi. Al'hora il Giudice ordinó il silentio al Patriarca con diti non poter trattener questa dilatione, et per le spese se fossero restati sotto di lui havrebbe potuto ricuperarle. Adirato perciò il Patriarca parti dal Tribunale, chiedendo non se li dovesse dare maggior tempo.

Onde con tal dilatione hebbero campo li Cattolici d'unirsi, e di novo risolvettero non darsi mai sotto Greci. Má in questo mentre considerando il Mulla la strettezza de commandamenti, non voleva attendere qualsisia altro antico Privilegio havessero esibito in contrario, má far eseguir quelli senza altri richiami. Á questa novitá

restorno di novo abbattuti li Cattolici, che risolvettero portarsi del Chiaia Luogotenente del Passá, per ritrovarsi questo fuori di seraglio [Seraglio] col' l'esercito. E u'andó [quando] il Sig[nore] Giacomo Bernacovich con altri quattro Deputati, lamentandosi fortemente di questi strapazzi de Greci. Acciò li participasse al Passá, altrimente erano più tosto dispersi di morire, che mai stare sotto Greci.

Compassionó il Chiaia in parte le loro miserie, e mostró volerli assistere, non ostante che del Patriarca fosse ben regalato, facendo il simile anche loro, perche li protegesse. Li quali havendo prima di spirare del termine preparato tutti li loro privilegii e carte. Si portorno tutti uniti con loro Religiosi al detto Chiaia, assistiti da molti Turchi della Cittá, regalati prima. Acciò li favorissero con loro presenza avanti il Giudice, giunti finalmente avanti il Tribunale. Fú mandato á chiamare il Patriarca, che con i suoi Greci banchettava lautissimamente, stimando che avanti li tra giorni non dovesse farsi tal funtione.

Alla chiamata della Giustitia venne subbito, má alquanto alterato da cibi, maravigliandosi della prontezza di Cattolici con loro Religiosi in compagnia di tanti Turchi. Si principió con grande ardore la causa opponendosi li Cattolici alle sue pretensioni, esibendo antichi privilegii, e commandamenti, nelli quali li era permesso il loro libbera esercitto Spirituale disgiunto dal loro. Il che attestono nel medemo tempo molti Turchi di consideratione sapero, ed havere intaso dalli suoi Antenati non esser mai stati li Christiani Latini soggetti á Greci. Bensì loro havevano procurato più volta di sottometterti, má senza frutto, havendo sempre sostenuto benè le sue raggioni. Onde il Mulla Giudice, vedendo queste Testimonianze, e tanti privilegii antichi decretó che non essendo stati per avanti sottoposti con altri simili commendamenti in actú di detti loro privilegii, et ottenuti ad istanza de Rapresentanti di Corone Christiane alla Porta non si dovesse ne meno hora passere ad altre innovationi, et che ogn' uno dovesse restare nel loro essere, osservando il loro rito senza alcuna ingerenza trá di loro.

Havendone poscia il Giudice dato la dovuta relatione al Pascia, perche unitamente la potessero dare al primo Visire, restando con ciò fermata la dolorosa tragedia, preparata dalla perfidia de Greci á Cattolici. Benché li medesimi in tal contrasto li dassero molte imposture, e particolarmente il Maggior Uomo del Patriarca, che prese licenza di parlare in lingua propria, per far conoscere che loro non havevano pagato il tributo di Vint'anni. Ma si come fú conosciuta per avanea, havendolo sempre puntualmente adempito, fú stimato il loro parlare improprio, effetti del lungo banchettare. Essendo perciò rimaso maltrattato, e mortificato il Patriarca non tanto dal Giudice, quanto dal Chiaia medemo. E se fossero arivate in tempo di tal funtione le lettere, scritte dal Ecc[ellentissi]ma Republica di Ragusa sarebbero state in maggiore impulso, ed á confusione del Patriarca, quale nel partire minacciò volerne fare appresso la suprema porta le dovute querele.

Hora si dubita, che con la relatione di tal successo posi il medemo conseguire novi commandamenti, mentre loro essendo numerosi, ed assai più ricchi de Cattolici

non guarderanno di spendere denaro, perche ne spendino ancor loro, come é seguito in tal funtione, che s'é superata con grandi[ssi]ma spesa. Se l'assistenza di qualche Rappresentante di Prencipe Cattolico alla Parta Ottomanna non li aiuta, perche non li venghino concessi altri commandamenti deroganti á loro antichi Privilegii, acciò quelli poveri afflitti Cattolici restino almeno trá tante calamitá nel loro libbero esercitio Ecclesiastico.

Na poleđini:

Relatione del successo tra il Patriarca Greco d'Ipech, et li Christiani Cattolici Latini di Bosna, avanti il Mulla Giudice supremo di Seraglio per la pretensione di detto Patriarca di volere sottomettere alla sua giurisditione detti Cattolici nel mese di Luglio del corrente anno 1692.

Neobjavljeni izvori

Austrija – Austrijski državni arhiv, Beč – Haus-, Hof- und Staatsarchiv –Staatenabteilungen – Außerdeutsche Staaten – Illyrico-Serbica 1.

Hrvatska – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb – Monumenta ecclesiae graeco-orientalis in Croatia et Slavonia collegit et digessit Radoslav Lopašić – A, fond XV-25.

Vatikan – Povijesni arhiv Kongregacije za širenje vjere, Vatikan – Scritture riferite nei Congressi, fond Bosna (APF-SC-Bosna), vol. 4 (1692 – 1707).

Objavljeni izvori i literatura

Baramova, Maria. „Border Theories in Early Modern Europe". European History Online *(EGO)*, Institute of European History (IEG). Mainz, 2010. Pristup ostvaren 7. 11. 2024. https://www.ieg-ego.eu/baramovam-2010-en.

Barun, Anđelko. „Odnos katolika i pravoslavaca". *Svjetlo riječi*, 4. 7. 2020. Pristup ostvaren 6. 6. 2025. https://www.svjetlorijeci.ba/odnos-katolika-i-pravoslavaca/.

Batinić, Mijo Vjenceslav. *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka*, svezak II: *Provincija (1517-1699)*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1888.

Benić, Bono. *Ljetopis sutješkog samostana*. Uredio Ignacije Gavran. Sarajevo; Zagreb: Synopsis, 2003.

Boškov, Vančo. „Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji (XV-XVII vek)". U: *Spomenik CXXXI – Odeljenje istorijskih nauka 7*, uredio Radovan Samardžić, 7-65. Beograd: SANU, 1992.

Braude, Benjamin. „Utemeljujući mitovi millet sistema". U: *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini: funkcioniranje jednog pluralnog društva*, uredili Benjamin Braude i Bernard Lewis, preveli Mirza Sarajkić (uvod) i Ahmet Alibašić (ostalo), 99-132. Sarajevo: Centar za napredne studije, 2009.

Cicero, Marcus Tullius. *De Natura Deorum*; *De Officiis*; *De Re Publica*. Perseus Digital Library. Pristup ostvaren 20. 5. 2025. https://www.perseus.tufts.edu.

Ćerimović, Velimir Lj. „Tradicionalni koncept pravoslavne crkvene porte u Karlovačkoj mitropoliji". U: *Tri veka Karlovačke mitropolije 1713-2013*, uredili Dejan Mikavica i Drago Njegovan, 531-566. Novi Sad: Eparhija sremska SPC, 2014.

Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, 26 August 1789. Pristup ostvaren 5. 6. 2025.

https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/cst2pdf.

Džaja, Srećko. *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971.

Džaja, Srećko. „Fojnička Ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike: Kontekstualizacija Ahdname bosanskih franjevaca". *Bosna Franciscana* 31 (2009): 103-128.

Eldem, Edhem. „Capitulations and Western trade". U: *The Cambridge History of Turkey*, volume 3: *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, uredila Suraiya N. Faroqhi, 283-335. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

„Ferman sultana Mahmuda, sina sultana Mustafe-hana, srbskom patriarhu Arseniju, od godine turske 1143, a posle Hrista 1731". *Glasnik Društva srbske slovesnosti* 11 (1859): 181-186.

Gadžo Kasumović, Azra. „Mulla u Bosanskom ejaletu". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 15 (2008), br. 27-28: 5-67.

Gadžo Kasumović, Azra. „Diplomatički dokumenti: arzuhali, mahzari, arzovi, ilami i sahha-bujruldije – molbe, žalbe, kolektivne predstavke, prijedlozi, izvještaji i sahha-bujruldije". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 17 (2010), br. 31: 5-44.

Gara, Eleni; **Olar**, Ovidiu. „Confession-Building and Authority: The Great Church and the Ottoman State in the First Half of the Seventeenth Century". U: *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, uredile Tijana Krstić i Derin Terzioğlu, 159-214. Piscataway; New Jersey: Gorgias Press, 2022.

Gavran, Ignacije. *Suputnici bosanske povijesti: sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca*. Sarajevo; Zagreb: Svjetlo riječi, 2010.

Hodžić, Muamer. „Vrhovne bosanske kadije (mulle) u drugoj polovini 17. stoljeća". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 73 (2024): 95-120.

Jelenić, Julijan. *Kultura i bosanski franjevci*, svezak 1. Sarajevo: Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguž, 1912.

Klein, Denise; **Rohdewald**, Stefan. „Religionskulturen – Strukturen, Praktiken, Diskurse". U: *Das osmanische Europa. Methoden und Perspektiven der Frühneuzeitforschung zu Südosteuropa*, uredili Andreas Helmedach, Markus Koller, Konrad Petrovszky i Stefan Rohdewald, 271-309. Leipzig: Eudora-Verlag, 2014.

Klueting, Harm. *Das Konfessionelle Zeitalter: Europa zwischen Mittelalter und Moderne – Kirchengeschichte und Allgemeine Geschichte*. Berlin: Lit Verlag, 2007.

Kursar, Vjeran. „Živjeti krstjanski pod turskim gospodstvom: Osmansko Carstvo u djelima bosanskih franjevaca". U: *Matija Divković i kultura pisane riječi II. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*, uredili Dolores Grmača, Marijana Horvat i Marko Karamatić, 449-476. Sarajevo; Zagreb: Tisak, 2007.

Kursar, Vjeran. „'Narod knjige' (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama". *Bosna Franciscana* 31 (2009): 61-102.

Kursar, Vjeran. „Non-Muslim Communal Divisions and Identities in the Early Modern Ottoman Balkans and the Millet System Theory". U: *Power and Influence in South-Eastern Europe 16-19th century*, uredili Maria Baramova, Plamen Mitev, Ivan Parvev i Vania Racheva, 97-108. Berlin: Lit Verlag, 2013.

Kursar, Vjeran. „Franjevci i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmoderno doba (15-18. stoljeće)". *Hrvatska revija* 2 (2015): 46-55.

Lašvanin, Nikola. *Ljetopis*. Uredio Ignacije Gavran. Sarajevo; Zagreb: Synopsis, 2003.

Marević, Jozo. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, svezak 1: A–L. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.

Matasović, Josip. *Fojnička regesta*. Sremski Karlovci, 1927.

McCormack, Alan. *The Term „Privilege" – A Textual Study of its Meaning and Use in the 1983 Code of Canon Law*. Rome: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997.

Moačanin, Nenad. *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva (1537. – 1691.)*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2003.

Niggemann, Ulrich. „Minderheiten und Sicherheit – Zur Einführung". U: *Sicherheit in der Frühen Neuzeit: Norm – Praxis – Repräsentation*, uredili Christoph Kampmann i Ulrich Niggemann, 538-548. Köln: Böhlau Verlag, 2013.

Radonić, Jovan. *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*. Beograd: SANU Posebna izdanja, 1950.

Reychman, Jan; **Zajączkowski**, Ananiasz. *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics*. Preveo Andrew S. Ehrenkreutz, uredio Tibor Halasi-Kun. Paris: Mouton, 1968.

Rosen, Frederick. „Utilitarianism and the Reform of the Criminal Law". U: *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, uredili Mark Goldie i Robert Wokler, 549-565. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Rothschild, Emma. „What is Security?" U: *International Security*, uredili Barry Buzan i Lene Hansen, 1-34. Los Angeles: SAGE Publications, 2007.

Sallustius Crispus, Gaius. *Bellum Catilinae*. Uredio John T. Ramsey. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Samardžić, Radovan. „Srpska pravoslavna crkva u XVI i XVII veku". U: *Istorija srpskog naroda*, knjiga 3, tom 2: *Srbi pod tuđinskom vlašću 1537-1699*, uredio Radovan Samardžić, 7-104. Beograd: Srpska književna zadruga, 1993.

Santus, Cesare. „Sheikh ül-islam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik: A Case of Entangled Confessional Disciplining?" U: *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th – 18th Centuries*, uredile Tijana Krstić i Derin Terzioğlu, 233-254. Piscataway; New Jersey: Gorgias Press, 2022.

Skarić, Vladislav. *Izabrana djela*, knjiga I: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.

Sućeska, Avdo. „Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif-i sakka". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 10-11 (1960/1961): 75-113.

Šain, Mario. *Navigating Faith, Power, and Security. Securitisation of the Serbian-Orthodox Minority in the Habsburg Monarchy 1690-1740*. Berlin: Lit Verlag, 2024.

Šuletić, Nebojša. „Berat patrijarha Kalinika I". *Zbornik Matice srpske za istoriju* 83 (2011): 97-104.

Šuletić, Nebojša. „Poreske obaveze 'Pećke patrijaršije' u vreme patrijarha Kalinika I (1691-1710)". *Zbornik Matice srpske za istoriju* 88 (2013): 7-23.

Tacitus, Publius Cornelius. *Annales*. Perseus Digital Library. Pristup ostvaren 20. 5. 2025. https://www.perseus.tufts.edu.

Taslidža, Faruk. „Uloga Korča Mehmed-paše u Bečkom ratu (1683-1699)". *Istraživanja* 14 (2019): 11-29.

Theunissen, Hans Peter Alexander. „Ottoman-Venetian Diplomatics: The 'Ahd-names". *Electronic Journal of Oriental Studies* 1 (1998), br. 2: 1-698.

Tričković, Radmila. „Srpski patrijarh Kalinik I. Druga obnova Pećke patrijaršije". *Istorijski časopis* 39 (1992): 87-118.

Tzedopoulos, Yorgos. „Orthodox Martyrdom and Confessionalization in the Ottoman Empire". U: *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, uredile Tijana Krstić i Derin Terzioğlu, 335-382. Piscataway; New Jersey: Gorgias Press, 2022.

van den Boogert, Maurits H. *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th century*. Leiden; Boston: Brill, 2005.

Wæver, Ole. „Security Identities". *Journal of Common Market Studies* 34 (1996), br. 2: 1-148.

Wangermann, Ernst. „Confessional Uniformity, Toleration, Freedom of Religion: An Issue for Enlightened Absolutism in the Eighteenth Century". U: *Diversity and Dissent: Negotiating Religious Difference in Central Europe, 1500-1800*, uredili Howard Louthan, Gary B. Cohen i Franz A. J. Szabo. 209-218. New York: Berghahn Books, 2011.

Mario Šain *

Security and Freedom: The Dynamics of Relations between Orthodox Christians and Catholics in Ottoman Bosnia at the End of the Seventeenth Century

Summary

This study examines the factors that shaped the dynamic relationship between the two Christian denominations in Bosnia at the end of the seventeenth century, with particular attention to the concepts of security and freedom. The privileges granted to the Bosnian Franciscans, and indirectly to the Catholic community in Ottoman Bosnia, broadly guaranteed the security of this minority and its religious autonomy vis-à-vis the Orthodox Church. Any challenge to these privileges by the Orthodox ecclesiastical authorities constituted a direct threat to the security of the Catholic community and its representatives, and consequently to the freedom of their religious identity and practice.

The concepts of security and freedom are critically examined through comparative and methodological analysis, focusing on the court proceedings between the Bosnian Franciscans and the Patriarchate of Peć, which constitute the central theme of this study. Among these cases, the lawsuit of July 1692 stands out in particular. It represents one of the most compelling and best-documented judicial disputes between the two parties, centring on the question of ecclesiastical jurisdiction as the principal source of conflict, as attested by sources of diverse provenance.

The case attracted the attention of both higher and lower state authorities, as well as ecclesiastical structures and the Holy See. Owing to the availability of all relevant sources, it is now possible to analyse the dispute from a broader perspective and, using a comparative method, to assess the validity of the legal arguments advanced by the parties. These sources illuminate the circumstances, proceedings, and outcome of the dispute and include the original Ottoman court register, the Franciscan records, the 1691 *berat* of Patriarch Kalinik, and the official report preserved in the Historical Archives of the Congregation for the Propagation of the Faith (*Propaganda Fide*) in Rome. The original version of this report is published here in transcription for the first time and constitutes the backbone of the present study. This paper thus contributes to the historiography of interconfessional relations between Orthodox Christians and Catholics in Bosnia in the late seventeenth century.

Keywords: Propaganda Fide, Patriarch Kalinik, Patriarchate of Pécs, Bosnian Franciscans, court proceedings, *mulla*, Sarajevo

* Mario Šain, Wiesbaden, Germany, E-mail: mario.sain1993@gmail.com